tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | *tekirdag theology journal*
e-ISSN: 2619-9130
tasavvur, Haziran /June 2018, c. 4, s.1: 123-165

Kadı Burhaneddin'in İksîrü's-Seâdât Adlı Eserinde İbadetlerin Sırları

Mysterıes of Worshıps in Qadı Burhanadden's Work of Ikseer As-Saadat

Nizamettin KARATAŞ
Dr. Öğr. Üyesi, Namık Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı
Assistant Professor, Namık Kemal University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law
Tekirdağ / TURKEY
nkaratas@nku.edu.tr

ORCID ID: orcid.org/0000-0001-9241-1605

Makale Bilgisi | Article Information
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 18 Nisan / April 2018
Kabul Tarihi / Date Accepted: 16 Mayıs / May 2018
Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2018
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Karataş, Nizamettin. "Kadı Burhaneddin'in İksîrü's-Seâdât Adlı Eserinde İbadetlerin Sırları". *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi 4,* sy. 1 (30 Haziran 2018): 123-165.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.
web: http://dergipark.gov.tr/tasavvur | mailto: ilahiyatdergi@nku.edu.tr

Öz

İksîrü's-seâdât fî esrâri'l-İbâdât Müslüman Türk tarihinin önemli isimlerinden âlim, mutasavvıf, şair, kadı ve hükümdar olan Burhaneddin Ahmed es-Sivasî tarafından h.798/m.1396 yılında Sivas'ta yazılmıştır. Bu eserde varlık tasavvuru hakkında birbirini tamamlayan üç mukaddimenin ardından ibadetlerin sırları açıklanmaktadır. Müellif ibadetlerin sırlarının insan zihninde anlamlı bir bütünlüğe kavuşması için, ilk önce varlık, varlığın mahiyeti ve hikmetini ele almış, daha sonra ayet ve hadislerden de istifade ederek ibadetlerin sırlarını açıklamıştır. Kadı Burhaneddin, ibadetlerin insana yönelik hikmetlerini itidal kavramını merkeze alarak izah etmektedir. Ona göre insanı itidalden sapmalara karşı koruyacak en önemli vesile ibadettir. Dinî emirlerin neden ve niçin vaz' edildiğini ortaya koymak önemli bir ilmî faaliyettir. Bu faaliyet, bütün dinî hükümleri kapsayacak kadar geniştir. Dinin emirlerindeki hikmetler, güzellikler, maslahatlar ve faydalar bu ilim sayesinde bilinir. Çalışmamızın temel referansı olan bu eser dinî emir ve yasakların hikmetini açıklayan hikmetü't-teşrî' ilminin sahası içine dâhil edilebilir. Ortaya konulan bazı izahların tecellî ve zuhur nazariyesi göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi gerekir.

Anahtar Kelimeler: Kadı Burhaneddin, İksîrü's-seâdât, ibadet, hikmetü't-teşrî, itidal, ibadetlerin sırları.

Abstract

İksîrü's-seâdât fî esrâri'l-İbâdât was written by Burhaneddin Ahmed es-Sivasî who is one of the most important figures of Turkish Islamic history and a scholar, sufi, poet, judge and ruler on the year h.798/m.1396 in Sivas. In this book, mysteries of the worship are explained after three complementary introductory chapters regarding the conception of being. The author first deals with the being, its nature and its reason in order to clarify the mysteries of the worship in human mind with a meaningful framework. Then he explains the mysteries of worship by means of verses from the Quran and hadiths. Kadı Burhaneddin interprets the real meanings of worship for human being with the concept of poise. He thinks that worship is the most important means that secure human being against deviations from poise. Putting forward why the religious orders are imposed is a scholarly activity and this

activity is broad enough as comprising all religious decrees. Wisdoms, beauties, benefits and utilities within religious orders are known through this activity. This book which is the basic reference of our paper can be included within the scope of the science of hikmetü't-teşrî (reason of legislation) that explains the causes behind the orders and prohibitions of the religion. Some explanations put forward here should be evaluated having regard to theories of appearance and manifestation.

Keywords: Kadı Burhaneddin, İksîrü's-seâdât, worship, reason of legislation (hikmetü't-teşrî), poise, mysteries of worship.

Giriş*

Allah kâinatı ve içindekileri boş yere yaratmamıştır. Allah'ın yarattığı her varlığın bir gayesi ve anlamı vardır. Yaratılışın amacı Allah'ı bilip tanımak, O'na yönelmek ve kulluk etmektir. Kulluğun en güzel şekli ise ibadettir.

İslam'ın vaz etmiş olduğu hükümler kaynağı itibariyle ilâhîdir. Allah'ın hiçbir şeye muhtaç olmadığı düşünüldüğünde bu hükümlerin insanların dünya ve ahirete yönelik faydalarını temin ve onlara gelecek zararları savmak için konulmuş olduğu sonucuna ulaşmak zor değildir. Dînî hükümlerin özündeki güzellikleri ortaya çıkarmak, maddî, manevî, hukukî, sosyolojik, psikolojik vb. farklı perspektiflerden ele alınıp izah edilebilir. Nitekim hem geçmiş hem de günümüz ilim ehlinden pek çok kişi dînî hükümlerin hikmet ve maslahatları konusunda eserler kaleme almıştır. Bu eserlerin bir kısmına aşağıda değinilecek, bunlardan ikisinin içeriği hakkında kısa bilgi verildikten sonra Kadı Burhaneddin'in bu konuda serdettiği görüşleri ayrıntılı bir şekilde açıklanacaktır.

İbadetlerin sırları ve hikmetleri hikmetü't-teşrî başlığı altında incelenen bir konudur. Dinin emirlerindeki hikmetler, güzellikler, maslahatlar ve faydaların açıklanması müminlerin kalbini ve gönlünü huzurla doldurur.

---

* Bu çalışma 05.12.2014 tarihinde tamamladığımız Kadı Burhâneddin'in İksîru's-Seâdât Fî Esrâri'l- İbâdât Adlı Eserinin Tahkiki ve İslam Hukuku Açısından Tahlili başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır./This article is extracted from my doctorate dissertation entitled "Inquire on Qadi Burhan ad-Din's work named Iqsir al-Saadat fi Asrar al-Ibadat and it's analysis from Islamic jurisprudence respect", (PhD Dissertation, Cumhuriyet University, Sivas/Turkey, 2014).

Ancak dînî emirlerin hikmetlerini tek tek objektif bir şekilde tespit etmek mümkün olmayabilir. Bu imkânsızlık nedeniyle hikmet, naslara dayanarak hüküm çıkarma hususunda, usülcülerin çoğu tarafından, delil olarak kabul görmemiştir. Yani usülcülerin çoğuna göre nassların hikmetleri, ictihad için illet olamazlar. Nasslardaki zâhir bâtın hikmetlerin ictihadda illet olamamaları, onları, asla önemsiz hale getirmez. Bilakis naslardaki hikmetler, nassların illetlerine göre had ve hesaba gelmeyecek kadar çok olduğu için hüküm çıkarmaya elverişli bulunmamıştır.

Dinin hükümlerindeki hikmetlere dair yazılmış eserlerden biri de *İksîrü's-seâdât fî esrâri'l-İbâdât*tır. Kadı Burhâneddin bu eserinde dinin temel hükümlerinden olan ibadetlerin sırları ve hikmetlerini farklı bir bakış açısıyla izah etmiştir. Bu çalışmada Kadı Burhaneddin'in hayatı hakkında özet bilgi verildikten sonra onun ibadetlerin sırları hakkındaki görüşleri ele alınacaktır. Bu çalışmanın hedefi ibadetlerin sırları ve hikmetlerini Kadı Burhaneddin'in nasıl açıkladığını tespit etmektir. Bu vesileyle müellifin ilahî tekliflerin hikmeti ve güzellikleri, ilahî mükâfât ve cezaların sebepleri ile varlığın birbiri ile derin irtibatına dair görüşleri de tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. Kadı Burhaneddin'in Hayatı

Kadı Burhaneddin'in hayatını aydınlatan en önemli kaynak, bizzat kendi emriyle, Aziz b. Erdeşîr-i Esterâbâdî[1] tarafından kaleme alınan *Bezm u rezm* isimli eserdir. *Bezm u rezm* ile aynı dönemi anlatan diğer vakayinameleri karşılaştıran Yaşar Yücel, mübalağaya kaçan ifadeler bir tarafa bırakılacak

---

1 Azîz b. Erdeşîr-i Esterâbâdî, Bezm ü rezm adlı eseriyle tanınan İranlı tarihçi ve şairdir. XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyılın başlarında yaşamıştır. Hayatı hakkında bilinenler, kendi tarihinde verdiği bilgilerle Şehâbeddin İbn Arabşah'ın *Acâibü'l-makdûr* adlı eserine dayanmaktadır. Esterâbâdî, Kadı Burhâneddin'in yanına 1394 yılında gitmiştir. Kadı Burhâneddin'in öldürülmesinden (800/1398) sonra Mısır'a giden Esterâbâdî'nin buradaki faaliyetleri bilinmemektedir. Ancak iyi bir şair ve nesir ustası olduğu anlaşılan Esterâbâdî'nin Memlük hükümdarlarından da ilgi gördüğü düşünülmektedir. Esterâbâdî, fazla içki içmesi nedeniyle ölmüştür. Ölüm tarihi bilinmemektedir.
Esterâbâdî'nin bilinen tek eseri olan Bezm ü Rezm, Kadı Burhâneddin'in emriyle Farsça kaleme alınmış özel bir tarih mahiyetindedir. Eserde, Kadı Burhâneddin'in soyu, yetişmesi ve hükümdar oluşu hakkında geniş bilgi verilmektedir. Kadı Burhâneddin'in hükümdarlığı boyunca Eretnaoğulları, Mutahharten Beyliği, Karamanoğulları ve diğer beyliklerle mücadelelerinden ve bunlar arasında meydana gelen savaşlardan bahsedilmektedir. Zaman zaman mübalağaya kaçan tarafları olmakla beraber eser, Kadı Burhâneddin Devleti'nin özellikle 1394'ten sonraki tarihi için birinci elden değerli bir kaynaktır. Bezm ü rezm, Mürsel Öztürk tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir (Ankara 1990). Yazıcı, Tahsin, DİA, XI, 438.

olursa, bu eserin tarafsız bir şekilde kaleme alındığını söylemenin mümkün olduğunu ifade etmiştir.[2] *Bezm u rezm* yanında Kadı Burhaneddin'in kendi *Divan*'ı da onun hayatının bazı yönlerine ışık tutabilir. Bunun dışında dönemin diğer vakayinamelerinden de Kadı Burhaneddin ve devleti hakkında az da olsa bilgi edinmek mümkündür.[3]

Kadı Burhaneddin 3 Ramazan 745 (8 Ocak 1345)'de Kayseri'de doğmuştur. Babası dönemin Kayseri kadısı Şemseddin Muhammed'dir. Kadı Burhaneddin'in ailesi köken itibariyle Oğuzlar'ın Salur boyuna mensuptur. Dedeleri muhtemelen VII. (XIII.) yüzyılın başlarında Hârizm'den göç ederek önce Kastamonu'ya, sonra Kayseri'ye yerleşmiştir. Adı bilinen bütün cedlerinin kadı olduğu belirtilmektedir. Annesi ise Anadolu Selçukluları'nın nüfuzlu simalarından Celâleddin Mahmud Müstevfî'nin oğlu Abdullah Çelebi'nin kızıdır.[4]

Burhâneddin Ahmed eğitim ve öğrenimine babasının sıkı gözetimi altında küçük yaşta başladı. Kısa sürede Arapca ve Farsça eserleri rahatlıkla okuyup anlayabilecek seviyeye geldi.[5] Burhâneddin Ahmed, on iki yaşındayken nahiv, belağat, meâni, beyan, arûz, hesap, mantık ve hikmet gibi ilimlerde büyük mesafe kat etmiştir. Arapça ve Farsça divanları incelemiş ve bununla beraber ilim öğretmeye de başlamıştır.[6] Burhâneddin Ahmed kalp ve zihin eğitimi yanında beden eğitimi diyebileceğimiz spora da düşkündü; ata binmek, kılıç kullanmak ve ok atmak gibi alanlarda eğitim aldı. 1356 yılında babasıyla birlikte Dımaşk'a, iki yıl sonra da Kahire'ye gitti. Burada fıkıh, ferâiz, hadis ve tefsir öğrendi. Ardından aklî ve naklî ilimlerde çağının önderi sayılan Kutbüddin er-Râzî'yi ziyaret maksadıyla Dımaşk'a geçti (1362) ve ondan bir buçuk yıl riyâzî ilimler ve ilahiyat okudu. On dokuz yaşında iken Dımaşk'tan hacca gitti. Burada ilim ve tasavvuf ehli olan Mevlâna Fahreddin

---

2 Yaşar Yücel, *Kadı Burhaneddin.*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları; 755 (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987), 9.

3 Yücel, 9.

4 Aziz b Erdeşir Esterabadi, *Bezm-u rezm.*, Kültür Bakanlığı yayınları; 1203 (Ankara : Kültür Bakanlığı, 1990), 42–47; Yücel, *Kadı Burhaneddin*, 7; Abdülkerim Özaydın, "Kadı Burhaneddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi: TDV, 2001), 74–75.

5 Esterabadi, *Bezm-u rezm.*, 66.

6 Esterabadi, 70–72.

Akşehrî ile görüştü.[7] Hicaz'dan Anadolu'ya dönerken babası Şemseddin Muhammed'in Kuzey Suriye'de Maarra'da vefat etmesi üzerine Burhâneddin Ahmed bir yıl kadar Halep'te kalarak yine ilmî faaliyetlerde bulundu. Burhâneddin Ahmed 1364'te Kayseri'ye döndüğünde Eretnaoğlu Mehmed Bey tarafından şehrin kadılığına tayin edildi ve onun kızı ile evlendi. Kadılığı sırasında adaleti uygulama konusunda ciddi çaba gösterdi. Vakıf gelirlerine sahip çıktı ve bu yerlerin amaç dışı kullanılmasını önledi.[8]

1365 yılında Eretnaoğlu Mehmed Bey'in öldürülmesi ülkede büyük karışıklıklara yol açtı. Mehmed Bey'in yerine geçirilen on üç yaşındaki oğlu Alâeddin Ali Bey devleti idare edebilecek bilgi, beceri ve tecrübeden yoksun olduğu için kısa sürede devletin otoritesi sarsıldı ve her emir kendi başına hareket etmeye başladı. Bu kargaşa döneminde devlet yöneticilerinin ısrarı üzerine ordunun başına geçen Kadı Burhâneddin, Kayseri'yi ele geçiren Karamanoğulları'ndan şehri geri aldı. Bu zaferden sonra Alâeddin Ali Bey onu vezirlik makamına getirdi (Haziran- Temmuz 1378). Kadı Burhâneddin, vezirliği sırasında "melikü'l-ümerâ" unvanı ile beyliği tamamen kendi kontrolü altına aldı ve halkın durumunu düzeltmek için büyük çaba gösterdi. Alâeddin Ali Bey'in ölümünden (1380) sonra onun yerine naib olan Türkmen Beyi Kılıcarslan da yönetimde başarı sağlayamadı. Alâeddin Ali Bey'in dul karısıyla evlenen Kılıcarslan, kendisine rakip olarak gördüğü Kadı Burhâneddin'i öldürme planı yaptı. Bu planı öğrenen Kadı Burhâneddin, erken davranıp onu öldürdü (9 Şubat 1381). Bu olaydan sonra Kadı Burhâneddin Eretna beyliğinin başına geçti. İlk önce önemli rakiplerinden biri olan Amasya hâkimi Hacı Şadgeldi'yi saf dışı bıraktı. Daha sonra da Sivas'ta hükümdarlığını ilân edip kendi adına hutbe okuttu, para bastırdı; Anadolu, Suriye ve Irak'taki sultan ve emîrlere elçiler gönderip saltanatını bildirdi (1381).[9]

Kadı Burhâneddin, Hükümdarlığı boyunca Karamanoğulları, Osmanoğulları, Akkoyunlular, Memlüklüler gibi dönemin irili ufaklı

---

7 Esterabadi, 77–78.

8 Abdülkerim Özaydın, "Kadı Burhaneddin", 74–75; Esterabadi, *Bezm-u rezm.*, 50–84; Yücel, *Kadı Burhaneddin*, 21; Nizamettin Karataş, "Kadı Burhâneddin'in İksîru's-Seâdât fî Esrâri'l- İbâdât Adlı Eserinin Tahkiki ve İslam Hukuku Açısından Tahlili" (Cumhuriyet Üniversitesi, 2014), 21–26.

9 Abdülkerim Özaydın, "Kadı Burhaneddin", 74–75.

devletleri ve beylikleri ile mücadele içinde oldu. Bu mücadeleler çoğunlukla savaş şeklinde gerçekleşmiştir. Kadı Burhaneddin son savaşını Akkoyunlu Hükümdarı Karayülük Osman Bey'le yaptı ve ona esir düştü. Karayülük Osman esir aldığı Kadı Burhâneddin ile Sivas kalesi önlerine geldi ve şehrin teslim edilmesini istedi. Sivas halkı bunu kabul etmedi. Bunun üzerine Kadı Burhâneddin, serbest bırakılması durumunda, Kayseri ve civarını Akkoyunlular'a vermeyi teklif etti. Ancak Karayülük Osman bu teklifi kabul etmedi ve Sivas surlarının önünde onun başını kestirdi (Temmuz 1398). Kadı Burhâneddin'in kabrinin nerede olduğu kesin olarak bilinmemekle beraber, Sivas'ta adına yaptırılmış bulunan türbede medfun olduğu sanılmaktadır.[10]

Kadı Burhaneddin'in kısa ömrü, kadı olmadan önce gördüğü ilim tahsili hariç, hep devlet ve siyaset meydanında geçmiştir. Bu nedenle o, geriye *İksîru's-Seâdât Fî Esrâri'l-İbâdât, Tercîhu't-Tavzîh*[11] ve *Dîvan*[12] olmak üzere sadece üç eser bırakmıştır.

2. Kadı Burhaneddin'in *İksîrü's-Seâdât* Adlı Eserinde İbadetlerin Sırları

Burada Kadı Burhaneddin'in ibadetlerin sırları hakkındaki görüşlerini tartışmadan önce eser tanıtılacak sonra ibadet kavramı, ibadetlerin önemi ve hikmetü't-teşri açısından değerlendirilmesi ele alınacak daha sonra da Kadı Burhaneddin'in görüşleri izah edilecektir.

---

10 Abdülkerim Özaydın, 74–75; Ayrıntılı bilgi için bk Karataş, "Kadı Burhâneddin'in İksîru's-Seâdât fî Esrâri'l- İbâdât Adlı Eserinin Tahkiki ve İslam Hukuku Açısından Tahlili", 28–40.

11 Tercîhu't-Tavzîh. Sadrüşşerîa'nın (v. 747/1346) et-Tavzîh adlı eserini tenkit amacıyla Sa'deddin et-Teftâzânî'nin (v. 792/1390) kaleme aldığı et-Telvîh ilâ keşfi hakâiki't-Tenkih adlı kitaba cevap mahiyetinde bir haşiyedir. Kadı Burhâneddin, 10 Şaban 798'de (19 Mayıs 1396) yazmaya başladığı eserini 4 Şaban 799'da (4 Mayıs 1397) ta¬mamlamıştır. Farklı yazma nüshaları vardır. Bu eserin tahkiki doktora tezi olarak Emine Nurefşan Dinç tarafından yapılmıştır. Bkz. Emine Nurefşan Dinç, "Kadı Burhâneddin'in Tercîhu't-Tavzîh İsimli Eserinin Tahkîki ve Değerlendirilmesi" (Marmara Üniversitesi, 2009).

12 Kadı Burhaneddin'in Divan'ı bin üç yüzden fazla gazel, yirmi rubâî, yüz on beş tuyuğ ihtiva etmektedir. Eserin tek orijinal nüshası, halen British Museum'da bulunmaktadır. Bu nüsha Kadı Burhaneddin'in hattatlarından Halil b.Ahmed tarafından 796 (1393/1394) yılında istinsah edilmiştir. Divanın tıpkı basımı Türk Dil Kurumu (İstanbul 1944), ilmî neşri ise Muharrem Ergin (İstanbul 1980) tarafından gerçekleştirilmiştir. Hatice Tören, "Kadı Burhaneddin (Edebî ve Tasavvufî Şahsiyeti)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV, 2001), 75; Ahmed Kadi Burhaneddin, *Kadı Burhaneddin divanı.*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları; 2244 (İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1980).

2.1. İksîri's-seâdât fî Esrâri'l-ibâdât

İksîrü's-seâdât fî esrâri'l-İbâdât, Kadı Burhaneddin Ahmed tarafından h.798'de yazılmıştır. Kadı Burhaneddin bu eseri, keşif sahibi veliler gibi, ilham yoluyla yazdığını ifade etmektedir.[13] Eserde arz edilen bilgilerin, tasavvuf ilmini derinlemesine bilmeyen, yani şeriatın zahir kısmı ile meşgul olan fıkıh âlimlerinin kaidelerine de aykırı düşmediğini, öz ile kabuğu ayırdığını belirtmektedir.[14]

Eserin ulaşabildiğimiz tek nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya bölümünde 001658 kayıt numarası ile yer almaktadır. Eserin ismi vikaye sayfasında *"Kitâbu iksîri's-seâdât fî esrâri'l-ibâdât"*, müellifin adı *"Burhanüddin el- Hâkim bi Sivasi'r-Rum"* olarak yazılmış, müellif için, *"el-İmam, el-Âlim, el Allame, el-Hıbrü'l Muhakkik"* gibi övgü cümleleri ile onun için Allah'tan rahmet ve cennet niyazının olduğu dua cümleleri yer almaktadır. Eserin 1a yaprağındaki (vikaye sayfası) büyük mühürdeki tuğrada, *"Mahmud Han Vakıf"* yazılıdır. Büyük mührün altındaki yazıda da bu eserin *"Hadimü'l Haremeyni'ş- Şerifeyn sultan Mahmut Han tarafından Haremeyn- i Şerifeyn evkafına vakf-ı sahih olarak vakfedildiği"* ifadesi yer almaktadır. Eserin ilk sayfasına düşülen notların, Ahmed Şeyhzade adında bir kişi tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır. Vikaye sayfasındaki büyük mührün dışında bulunan 1658 rakamı ise eserin, Sultan I. Mahmud (d. 1696 - v. 1754) tarafından yaptırılan, Ayasofya kütüphanesindeki kayıt numarasını göstermektedir. Eser 176 varaktır ve her bir sayfada 9 satır bulunmaktadır. Metin nesih tarzında yazılmıştır ve bazı yerleri harekelidir. Metnin kenarlarında ve üst kısımlarında yer yer ilave açıklamalar ve metnin doğru anlaşılmasını sağlamaya yönelik notlar bulunmaktadır. Bu eserin tahkiki ve tahlili doktora tezi olarak tarafımızdan yapılmıştır.[15] Bu eser hakkında yapılmış başka bir akademik çalışma tespit edilememiştir.

Kadı Burhaneddin'in yirmi günde tamamladığı bu eseri yazmaktaki maksadı şu şekilde ifade edilebilir: İbadetlerin sırlarını ortaya çıkarmak, inceliklerini ve derinliklerini beyan etmek, iç ve dış anlamlarına, hakiki ve

---

13 *İksîrü's-seâdât fî esrâri'l-İbâdât,* 2a.
14 *İksîrü's-seâdât fî esrâri'l-İbâdât*, 2b.
15 Bkz. Karataş, Nizamettin, "Kadı Burhâneddin'in İksîru's-Seâdât Fî-Esrâri'l İbâdât Adlı Eserinin Tahkiki ve İslam Hukuku Açısından Tahlili", (Basılmamış Doktora Tezi), Sivas, 2014.

mecazi yönlerine değinmek, üstü açık ve kapalı noktaların inceliklerini izah etmek.[16]

Kadı Burhaneddin, kendisine hediye edilen Füsusu'l -Hikem'i okumuş, bu eserden çok etkilenmiş ve tasavvuf ilmi ile ilgili pek çok eser okuduktan sonra İksîru's-seâdât'ı yazmıştır.[17] Dolayısıyla müellifin birinci derecede etkilendiği kaynağın, İbnü'l Arabi'nin meşhur eseri Füsusu'l-Hikem ve Füsusu'l-Hikem şerhleri olduğunu söylemek mümkündür.

Kadı Burhâneddin, eserine yazdığı ilk üç mukaddimede varlığın birliğini (Vahdet-i vücut) savunmuştur. Bu anlayış İbnü'l Arabi tarafından sistemleştirilmiş ve ondan etkilenen pek çok sufi-filozof tarafından açıklanmıştır. Kadı Burhaneddin'in eserine yazdığı ilk üç mukaddime ise Vahdet-i vücudun kısa bir özeti mahiyetindedir.[18]

Kitapta üç mukaddime bulunmaktadır. Birincisi varlık (vücûd), ikincisi varlığın mertebeleri, üçüncüsü ise varlığın hikmeti hakkındadır. Bu üç mukaddimeyi, ibadetlerin zâhiri ve bâtıni bakımdan sırlarının açıklanması izlemektedir. Açıklamalar yapılmadan önce "layihatün gaybiyyetün", "layihatün uhrâ gaybiyyetün" gibi ara başlıklar konmuştur. Kalbin ameli olan iman başta olmak üzere namaz, oruç, hac, zekât, cihad ve kurban ibadetleri bu ara başlıklar altında ele alınmış, bunların anlam ve hikmetleri farklı açılardan açıklanmış ve ibadetler ile bütün bir varlık arasında dikkat çekici bağlantılar kurulmuştur.

2.2. İbadet Kavramı

İbadet kelimesi sözlükte boyun eğme, alçakgönüllülük, itaat, kulluk, tapma ve tapınma gibi anlamlara gelir.[19] İbadetin ıstılâhî manası, genel anlamda, mükellefin, Rabbine tazimle boyun eğmek için nefsinin arzu ve isteklerinin zıddına hareket etmesi;[20] Allah'a karşı tevazuun en yüksek

---

16 Esterâbâdî, 447-448.

17 Esterâbâdî, 355.

18 3a; 64b arası. Vahdet-i vücud hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Konuk, Ahmed Avni, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, İstanbul 2010, I, 1-105; Kılıç, Mahmud Erol, *Şeyh-i Ekber*, İstanbul 2013, 245- 324 arası.

19 Ebü'l-Fazl Muhammed b Mükerrem b Ali el-Ensârî İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab.*, c. 3, ; (Beyrut : Dâru Sadır, y.y.), 271–73; Ebü'l-Kâsım Hüseyin b Muhammed b Mufaddal Ragıb İsfahani, *Müfredatu elfazi'l-Kur'ân*, c. Muhammed Seyyid Kilânî (Beyrut: Daru'l-Marife, t.y.), 329.

20 eş-Şerif Ali b Muhammed el-Cürcani, *et-Ta'rifat.*, ; (Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 146.

mertebesi[21] ve sadece Allah'ın şanına layık olan tazimin son noktası[22] gibi anlamlara gelir. İbadet dar anlamda ise şöyle tarif edilmiştir: Niyete bağlı olarak yapılmasında sevap olan, Allah'a yakınlık ifade eden ve özel bir şekilde yapılan ve yapana sevap kazandıran fiillerdir.[23] İbadet; boyun eğmenin, itaat etmenin, saygı göstermenin ve kulluğun en son noktasıdır.

Kur'an-ı Kerim'de 82 ayette Allah'a ibadet kavramı kullanılmıştır.[24] İnsanlar Allah'a ibadet için yaratılmış,[25] bütün peygamberler, insanları Allah'a ibadet etmeye davet etmişler,[26] kendileri de Allah'a ibadet etmişlerdir.[27] Kur'an'da ibadet kavramı, tevhid,[28] itaat,[29]dua,[30] boyun eğmek (tevazu, tezellül, huşû)[31] iman ve salih amel,[32] Allah'ı tesbih ve secde,[33] Allah'a kulluk[34] gibi çok geniş bir anlam alanına sahiptir.

Allah'ın emirlerine itaat etmek ibadet olduğu gibi yasaklarından kaçınmak da ibadettir. Bu açıdan ibadetin *zikir, fikir ve şükür* olmak üzere üç boyutu vardır. İbadetin zikir boyutu, Allah inancını daima kalpte canlı ve diri tutmak ve Onu anmaktır. Fikir boyutu, Allah'ın sıfatları ve evrende yarattığı mahlûkatı hakkında düşünmektir. Şükür boyutu ise bütün bu nimetlere karşı Allah'a minnettarlığını bildirmektir.[35]

---

21 *el-Mevsuatü'l-fıkhiyye.*, c. 29, ; (Kuveyt : Vizaretü'l-Evkaf ve'ş-Şuuni'l-İslâmiyye, 1993), 256.

22 Muhammed b A'la b Ali el-Faruki el-Hanefi Tehanevi, *Keşşafu ıstılahati'l-fünun.*, c. 2 (Beyrut : Dâru Sadır, y.y.), 1161.

23 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak dini Kur'ân dili : Türkçe tefsir.*, c. 1 (İstanbul: Eser Kitabevi, y.y.), 95; Abdullah Kahraman, *İslam Hukukunda Değişim ve İbadetler* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012), 21; Ferhat Koca, *İslam hukukunda ibadet kavramı.*, İMVAK kültür yayınları; 1 (Çorum : İMVAK, 2000), 9.

24 İsmail Karagöz vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2006), 285.

25 Zariyat, 51/56.

26 Bakara, 2/83.

27 Rad, 13/36.

28 Nisa,4/36.

29 Bakara,2/172.

30 Mü'min,40/60.

31 Fatiha, 1/5.

32 Nisa,4/172-173.

33 Araf,7/206.

34 Zariyat,51/56.

35 Kahraman, *İslam Hukukunda Değişim ve İbadetler*, 21.

Sadece insanoğlu değil, kâinatta mevcut olan her şey kendi dilleriyle Allah'a ibadet ederler, ancak bizler onların ibadetlerini hakkıyla anlamayız.[36] Çok kapsamlı bir mahiyeti olan ibadet, hükümleri ve özellikleri bakımından çeşitli kısımlara ayrılır. İbadet, ibadeti yapanlar bakımından tasnif edildiği gibi, hükümleri, vakitleri, tabiatları, konuluşları (vaz'), kapsamları, yapılış şekilleri, maddilik-ruhîlik ve uygulama bakımından da tasnife tabi tutulmuştur.[37] İbadetlerin hükümleri ve özelliklerini ayrıntılı olarak vermek çalışmamızın sınırlarını aşacağı için sadece uygulama bakımından ibadetlerin tasnifi yapılacaktır. Uygulama itibariyle ibadetler dört kısma ayrılır: 1) Kalbî-bâtınî ibadetler. İman, ihlas, niyet, tefekkür, marifet, sabır, takva, havf ve recâ gibi. 2) Bedenle yapılan ibadetler. Namaz, oruç, dil ile zikir, tesbih, tehlil, tekbir, tahmid ve dua, ana babaya iyilik, insanlara iyi muamele ve sıla-i rahim gibi 3) Mal ile yapılan ibadetler. Zekât, sadaka, kurban, yakınlara ve fakirlere yardım, Allah yolunda infak gibi. 4) Hem mal hem de bedenle yapılan ibadetler. Hacca gitmek, malı ve canı ile cihad etmek gibi. İslam'a göre bir amelin ibadet olabilmesi için; kişide iman, niyet ve ihlas olmalı ve yapılan ibadet de İslam'a uygun olmalıdır.[38]

2.3. İbadetlerin Önemi

Allah kâinatı ve içindekileri boş yere yaratmamıştır. Allah'ın yarattığı her varlığın bir gayesi ve anlamı vardır.[39] Yaratılışın amacı Allah'ı bilip tanımak, O'na yönelmek ve kulluk etmektir.[40] Kulluğun en güzel şekli ise ibadettir. Allah'a kulluk etmek yaratılışın gereğidir. Çaresiz kalan insanın kendiliğinden Allah'a yönelmesi, O'na sığınıp yardım talebinde bulunması[41] bu ihtiyacın ne kadar köklü olduğunu göstermektedir. İnsan, madden tatmin olmakla huzura kavuşamamakta ve başka tatmin yolları aramaktadır. Bu da insanı kendi varlığının ötesinde arayışlara yöneltmektedir. Kur'an-ı Kerim,

---

36 İsra, 17/ 44.; Hadid, 57/1.
37 Ferhat Koca, *İslam hukukunda ibadet kavramı.*, 81–90.
38 Karagöz vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 285.
39 Al-i İmran, 3/191; Enbiya, 21/16-17; Mü'minun, 23/115; Kıyame, 75/36.
40 Zariyat, 51/56.
41 Hicr, 15/53-55; İsra, 17/67-83; Lokman, 31/32; Zümer, 39/8; Fussilet, 41/49-51.

insandaki bu dengesiz ve tatminsiz tabiata işaret etmiş[42] ve insanın kalbinin ancak Allah'ı anmakla tatmin olacağını açıklamıştır.[43]

Hayatını inandığı dinine göre tanzim etmekle mükellef olan bir Müslümanın dengeli, huzurlu bir yaşam sürebilmesi için ibadetler en etkili vasıtalardır. İnsandaki ahlakî zaafların giderilmesi noktasında ibadetlerin tedavi edici bir etkiye sahip olduğu hem Kur'an-ı Kerim'de hem de çeşitli hadis-i şeriflerde ifade edilmektedir. Nitekim namazın ve mali ibadetlerin, kişiyi hırs, sabırsızlık ve bencillik gibi yıkıcı duyguların etkisinden koruyacağını,[44] namaz ve orucun kişiyi kötü ve çirkin davranışlardan alıkoyacağını,[45] zekâtın insan tabiatındaki cimrilik ve bencillik eğilimini ıslah edeceğini[46] kitap ve sünnet bizlere haber vermektedir. Kurban ibadetinin de hem insan psikolojisinde bir denge unsuru olduğu hem de önemli bir sosyoekonomik işleve sahip olduğu düşünülmektedir.[47] İbadetler, kişiyi kötülüklerden uzaklaştıran, toplumsal kaynaşmayı, huzur ve sükûnu sağlayan, yoksul ve muhtaç kimselere yardım etmeye vesile olan en etkili fiillerdir. Bu husus özellikle zekât, hac, kurban, kefaret gibi ibadetlerde daha etkin görülür. İbadetler Müslümanların bir tek ümmet olma bilincini diri tutan, onlar arasında adeta ortak semboller manzumesi olan ilâhî bir ikramdır.

İbadet Allah'ın; *"Şüphe yok ki ben Allah'ım. Benden başka hiçbir ilâh yoktur. O hâlde bana ibadet et ve beni anmak için namaz kıl."*[48] Emrine uyarak onun rızasını, sevgi ve hoşnutluğunu kazanmak ve O'na yaklaşmak için vazgeçilmez bir araçtır.[49] İbadet sayesinde insan, evrendeki yerini, konumunu ve sorumluluğunu idrak eder. İbadet eden insan yaratıcısını tanır; onun yüceliğini ve eşsizliğini kavrar. Gerekli şartları yerine getirerek ve bilinçli olarak yapılan ibadet insanda bir ümit ve iyimserlik meydana getirir. Bu duygu, onu, iyi şeylere yönelmeye ve kötülüklerden de kaçınmaya sevk eder.

---

42 Nisa, 4/128; Tegabün, 64/16; Mearic, 70/19-21.
43 Ra'd, 13/28.
44 Mearic, 70/19-27.
45 Ankebut, 29/45; Müslim, "*Mesacid*", 282.
46 Al-imran, 3/180; İsra, 17/100; Furkan, 25/67.
47 Ali Murat Daryal, *Kurban Kesmenin Psikolojik*, 2. baskı (M.ü. İlahiyat Fak. Vakfı, y.y.), 280–91.
48 Taha, 20/14.
49 Buhari, "*İman*" 37; Müslim, "*İman*" 1.

Hayatını ibadet eksenli yaşayan insan, yaratıcısı ve kendisiyle barışık, dengeli ve huzurlu biri olur ve neticede dünya ve ahiret mutluluğunu kazanır.[50]

2.4. İbadetlerin Hikmet-i Teşrî Açısından Değerlendirilmesi

İslam âlimleri insanların fiillerine ilişkin dinin vaz'ettiği hükümlerin maksatlarını ve hikmetlerini makâsıdu'ş-şerîa, hikmetü't-teşrî, İlmu ma'rifeti hikemi'ş-şer gibi özel başlıklar altında incelemişlerdir. Dînî hükümlerin maksatları ve hikmetleri Allah açısından ele alındığında "makâsıdu'ş-şerîa", insanlara yönelik fayda ve hikmetleri bakımından ele alındığında "maslahat," her ikisi açısından değerlendirildiğinde de "hikmetü't-teşrî" adını almaktadır.[51] İslamî ilimler içerisinde hikmetü't-teşrî ilminin çok önemli bir yeri vardır. Bu ilim fıkıh ilminin alt bölümlerinden "İlmu ma'rifeti hikemi'ş-şer" (şeriatın hikmetlerini bilmeyi sağlayan ilim) başlığı altında incelenmiştir.[52]

İslam âlimleri, Kur'an-ı Kerim'deki hikmet ve maslahata işaret eden ayetlerden[53] ve kâinattaki muhteşem ahenk ve sistemden hareketle, Allah'ın fiil ve emirlerinin bir hikmeti olduğunu kabul etmiş ve bu hikmetleri açıklamaya çalışmışlardır. Tekvindeki hikmetleri daha çok kelamcılar ele almış, teşrî'deki hikmetleri de genel olarak fıkıh ve fıkıh usulü âlimleri tespit etmeye çalışmışlardır.[54] Tasavvuf ve ahlakçılar ise her iki hususla meşgul olmakla beraber ibâdet ve ahlaka dair hükümlerin hikmetlerini detaylı bir şekilde ele almış ve bu konuda eserler kaleme almışlardır.[55]

---

50 Kahraman, *İslam Hukukunda Değişim ve İbadetler*, 22–23.

51 Abdullah Kahraman, "Darülfünûn Müfredatında Bir Ders: Hikmet-i Teşri' ve Bir Metin", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı 15 (2010): 345–70.

52 Ebü'l-Hayr İsamüddin Ahmed Efendi Taşköprüzade Ahmed Efendi, *Miftahü's-saade ve misbahü's-siyade fî mevzuati'l-ulum.*, c. 2 (Beyrut, 1985), 557; Kahraman, "Darülfünûn Müfredatında Bir Ders", 345.

53 Mesela Bk. Ârâf, 7/54; Enbiya, 21/16; Rahman, 55/7; Casiye, 45/13.

54 Kahraman, "Darülfünûn Müfredatında Bir Ders", 346.

55 İbn Arabî, Fütuhât-ı Mekkiyye adlı eserinde hükümlerin zahiri yönünü anlattıktan sonra, "el-İ'tibâr" başlığı altında söz konusu hükümlerin hikmetlerinden bahsetmiştir. İzmirli İsmail Hakkı, el-Cevâbu's-sedîd fî beyâni dîni't-tevhîd (Anglikan Kilisesine Cevap) adlı kitabında bu konuyla ilgili olarak dinin hemen bütün hükümlerinin özet olarak hikmetlerini anlatmıştır. Kitap Fahri Unan tarafından sadeleştirilmiş ve Türkiye Diyanet yayınları arasında basılmıştır (Ankara 1995). Mehmed Fehmi (1864-1943) tarafından Hikmet-i Hukûk-u İslâmiyye adıyla yazılıp Niyazi Kahveci'nin sadeleştirmesiyle Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları arasında yayınlanan (Ankara 1994) İslam Hukuk Felsefesi adlı risale ise sınırlı birkaç konuyu ele almaktadır. Hâmid Muhammed el-Abbâdî tarafından kaleme alınan Min hikemi'ş-şerîati ve esrârihâ(Mekke 1404) adlı eser ise ibâdet konularıyla sınırlı kalmak üzere dinî

İslam âlimlerini şer'î hükümlerin bir maksat ve hikmete binaen vaz edildiği düşüncesine götüren, insanların faydasına olan şeyleri gerçekleştirip zararına olan şeyleri onlardan savma fikrine ulaştıran temel kaynaklar hiç şüphesiz Kitap ve sünnettir. Nitekim *"Allah bozgunculuğu sevmez."*[56] *"Birbirinizin mallarını haksız yollarla yemeyin."*[57]*"Allah sizin için kolaylık diler, zorluk dilemez."*[58] *"Allah adaleti, iyiliği ve akrabaya yardım etmeyi emreder."*[59] gibi âyetler ve *"Din kolaylıktır."*[60]*"Zarar vermek ve zara zararla karşılık vermek yoktur."*[61] gibi hadisler şer'î hükümlerin ana gayesinin insanların faydasını gözetmek ve onlardan zararı savmak olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Ancak bu noktada dikkat edilmesi ve göz önünde bulundurulması gereken husus şudur: Bireylerin nazarında bir şeyin maslahat ya da mefsedet olması tek başına önemli değildir. Bir şeyin maslahat veya mefsedet oluşunda önemli

---

hükümlerin hikmetlerine dair özet bilgiler vermektedir. Konuyla alakalı olarak Kazım Baykal tarafından, Hikmet-i Teşri: Dinimizin Emir ve Yasaklarındaki Nedenleri ve Amaçları Üzerine Bir İnceleme (Bursa: Doğru Hâkimiyet Matbaası, 1983) adıyla bir eser kaleme alınmış, İslam dininin emir ve yasaklarındaki hikmetler özetlenmiştir. Süleyman Uludağ, İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti (Ankara 1988) adıyla bir eser kaleme almış, hikmet ve hikmet-i teşrî' hakkında kısa malumat verdikten sonra "zarûrî maslahatlar" olarak bilinen dinin, aklın, canın, malın ve neslin korunması etrafındaki hükümlerin hikmetlerine yer vermiştir. Bunlar yanında hikmetü't-teşrî ile doğrudan veya dolaylı olarak ilgili başka kitaplar da kaleme alınmıştır. Örnek olarak şunlar zikredilebilir: Abdülazîz el-Muhammed Selman, Min mehasini'd-dini'l-İslami, 1976/1396; İbrâhim Avedeyn, Min mehasini'ş-şeriati'l-İslâm, Kahire ts.; Muhammed Enis Ubade, Hikmetü't-teşri', (y.y., t.y.); Mehdi es-Semavi, Min esrari't-teşri'i'l-İslâmî, Necef, Matbaatü'n-Nu'man, 1965/1385.;Ali Ahmed el-Cürcâvî, Hikmetü't-teşrî', Kahire ts.; Hakîm et-Tirmizî, Hatmü'l-evliyâ (nşr. Osman Yahyâ), Beyrut 1965.; Gazzâlî, İhyâu 'ulûmu'd-dîn, (trc. Ahmed Serdaroğlu), Bedir yay., İstanbul 2016; a.mlf., el-Hikme fî mahlûkâti'llâh (nşr. Muhammed Reşîd), Beyrut 1986; İbnü'l-Arabî, Fütûhât-ı Mekkiyye, (trc. Ekrem Demirli), Litera yay., İstanbul 2017; İzzeddin b. Abdüsselâm, İslâmî hükümlerin Esas ve Hikmetleri, (trc. Süleyman Kaya- Soner Duman), İz yay. İstanbul, 2006; İbn Kayyim el-Cevziyye, İ 'lâmü'l-muvakkı'în, (trc. Pehlül Düzenli), Pınar yay., İstanbul 2017.; Şâtıbî, el-Muvâfakāt, (trc. Mehmet Erdoğan), İz yay., İstanbul 1990.; Şah Veliyullah Dehlevî, Huccetullahi'l-baliğa, (trc. Mehmet Erdoğan), İstanbul 1994; M. Saîd Ramazan el-Bûtî, Davâbitü'l-maslaha fi'ş-şerî'ati'l-İslâmiyye, Beyrut 2001; M. Tâhir b. Âşûr, İslâm Hukuk Felsefesi (trc. Vecdi Akyüz- Mehmet Erdoğan), Rağbet yay. İstanbul 2013.; Ahmed er-Reysûnî, Nazariyyetü'l-makāsıd 'inde'l-İmâm eş-Şâtıbî, Riyad 1992; Yûsuf Hâmid el-Âlim, el-Makāsıdü'l- 'âmme li'ş-şerî 'ati'l-İslâmiyye, Kahire, ts. (Dârü'l-Hadîs). Recep Özdirek, "Candaroğlu İsmâıl Bey'ın Hulvıyyât İsimli İlmihal Kitabında İbadetlerin Fazilet ve Hikmetleri", *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*, sayı 17–18 (2013): 109–25.

56 Bakara,2/205.

57 Nisa,4/29.

58 Bakara,2/185.

59 Nahl,16/90.

60 Buhari, "*İman*",29.

61 İbn Mace, "*Ahkâm*",17.

olan husus, ahirete yönelik bir dünya hayatının gereklerini temin etmektir. Bu da insanların arzu ve isteklerinin şer'î esaslara tabi olmasıyla mümkün olacaktır.[62]

Dînî hükümleri hikmeti teşrî açısından değerlendiren bazı eserleri yukardaki dipnotta vermiştik. Bunlardan, ibadetlerin hikmetlerine dair ayrıntılı ve sistematik bilgiler veren, birisi Kadı Burhaneddin'den önce diğeri ise sonra yazılmış olan iki muhalled eserden -*İhya* ve *Huccetullah*- abdest ve namazın hikmetlerine kısaca değinmek istiyoruz. Müelliflerin, diğer ibadetlerin hikmetlerine dair yazdıklarına yer vermek makalenin hacmini aşacaktır. Bu meselenin nasıl değerlendirildiğine yeterli örnek olacağı düşüncesiyle sadece abdest ve namazın hikmetleri ile yetinilmiştir. Bu iki eserin meseleyi ele alış ve yorumlayışları ile Kadı burhaneddin'in açıklamaları arasında bazı noktalarda dikkat çekici farklılıklar olduğu görülecektir. Bu farklılık -*ihya* ve *Huccetullah*'ta- ibadetler genel olarak beyan ve burhana dayalı izah edilirken, Kadı burhaneddin'in -her ne kadar beyan ve burhana dayalı izahları ihmal etmese de- daha çok ilhama dayalı yapmış olduğu açıklamalarda ortaya çıkmaktadır. Bu arada şu hususun göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Rasyonel akıl perspektifinden yapılan değerlendirmelerle irfân veya ilham perspektifinden yapılan değerlendirmeler mahiyetleri itibariyle farklılık arz edeceklerdir. Bu farklılık normal karşılanmalıdır.

Gazali'nin *İhya*'da ibadetlerin sırları ile ilgili söyledikleri ana hatlarıyla şunlardır: İbadetlerin ruhu ve özü huşu, niyet, huzur-u kalp ve ihlastır.[63] Klasik literatürde, ibadetlerin en önemlisi olarak namaz kabul edildiği için fıkıh kitaplarında namazın dış şartlarından olan taharet, yani maddi temizlik, abdest ve gusül ile başlanır. Gazali'de ibadetlerin sırlarını ve hikmetlerini açıkladığı konuya taharetle başlamıştır. Taharetin dört mertebesi vardır: 1) Zâhirî necaset ve pisliklerden temizlenmek. 2) Azaları günahlardan temizlemek. 3) Kalbi çirkin ve rezil sıfatlardan temizlemek. 4) Sırrı mâsivadan temizlemektir. Bu tür temizlik, temizliğin en yüksek derecesidir ancak peygamberlere ve sıddîklara mahsustur.[64]

---

62 Şatıbi, *El-Muvafakat*, çev. Mehmet Erdoğan, c. 2 (İz Yayıncılık, 1990), 37.
63 İmam Gazali, *İhya-u Ulumiddin*, çev. Ahmet Serdaroğlu, c. 1 (İstanbul: Bedir Yayınları, 2002), 434.
64 İmam Gazali, 1:334.

Namazdan maksat, yani namazın temel sırrı zikirdir. Bu sırrın gerçekleşmesi ancak ihlas ile ortaya çıkabilir.[65] Gazali, namazda yapılan hareketlerin gerçek ibadet vasfını kazanabilmesi için kalp huzuru, okuduğunu anlamak, Allah'ın yüceliği karşısında korkup titremek; fakat aynı zamanda kulluk görevini yerine getirmekten dolayı Allah'ın vaad ettiği mükâfata kavuşma ümidini taşımak ve Allah'a karşı kulluk görevinde her zaman kusurlu olduğunu göz önünde bulundurarak bundan dolayı mahcubiyet duymak gerektiğini söylemiştir.[66]

Şah Veliyullah Dehlevî' de *Huccetullahi'l-baliğa*'da ibadetlerin sırları ile ilgili birçok incelikli açıklamada bulunmuştur. Mesela abdest ve guslün sırlarını o şöyle ifade etmektedir: Abdest organların yıkanması, yüze ve başa su serpilmesi, nefsi uyku, baygınlık gibi hallerde güçlü bir şekilde uyarmaktadır. Dolayısıyla abdest almak hem maddî hem de manevî açıdan rahatlatıcı bir işlev görmektedir. Gusül, insanı temizlik hasletine doğru güçlü bir şekilde uyarmaya elverişli bir araçtır. Nefsin tepkisel intikal ve bir hasletten hareketle diğerinin farkına varma özelliği bulunmaktadır. Bu özelliğin kullanılması, nefis terbiyesinin esasıdır. Bu uyarı, onun en üstün temizlik şekli olduğuna dair insanların tabiatlarının derinliklerine nüfuz edecek, nefislerinde kök salacak bir şeyle olabilir ki, bu da ancak su ile yapılan temizlik şeklidir. Abdest ve gusülle elde edilen temizlik, insanın kâmil bir noktaya ulaşması için uğraması gereken bir kapıdır. Çünkü bu şekilde yapılan temizlik sayesinde insan, meleklere yaklaşır, şeytanlardan uzaklaşır ve kabir azabından kurtulur. Ayrıca temizliğin, nefsin "ihsan" mertebesine ulaşabilmesinde büyük bir etkisi vardır. Abdest ve gusül sayesinde elde edilen temizlik anlayışı nefiste yer edip fiilî olarak karar kılınca, meleklerin nurlarından bir ışıltı onda yer eder; hayvanî zulmetten bir parça da söner ki bu, iyiliklerin yazılması, hataların da affolunması demektir. Temizlik, bir vecibe edinilmesi halinde, pek çok fayda sağlar.[67]

Dehlevî'nin namazın sırlarına dair söyledikleri kısaca şöyledir: İnsan, yüksek manevi derecelere ancak Allah'a tazim, huşu, niyaz, tefekkür, rükû ve

---

65 İmam Gazali, 1:437.
66 İmam Gazali, 1:445.
67 Şah Veliyyullah Dihlevi, *Hüccetullahi'l-Baliğa*, çev. Mehmet Erdoğan, 1. baskı, c. 1 (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), 261.

secde ile ulaşabilir. Bu altı özellik de namazda bulunmaktadır. Yüksek manevi derecelere ulaşan kâmil bir insan, Hz. peygamberi özel bir şekilde işitir ve kendisine emrettiği şeyleri yapar, onun haber verdiği şeylerin hep hak olduğunu görür ve böylece umduğu makamlara yükselir. İnsanı, Allah Teâlâ'ya yaklaştıran amellerin anası namazdır. Namazda tefekkür, dua, niyaz, secde ve rükû gibi saygı ifade eden fiiller bulunmaktadır. Bunlardan her biri, diğerinin destekleyicisi, tamamlayıcısı ve uyarıcısı mahiyetindedir. Böylece namaz, avam-havas bütün insanlar için faydalı olmakta, her insanın kabiliyetinin gerek duyduğu şeyin ortaya çıkması için güçlü bir ilaç etkisi yapmaktadır.

Namaz, mü'minin miracıdır ve ahirette karşılaşacağımız lütuf ve ikramlara vesiledir. Namaz, muhabbetullah ve O'nun sonsuz rahmetini harekete geçirmek için bir sebeptir. Namaz, kişinin günahlarının ve hatalarının af olmasına ve vesveselerin giderilmesine vesiledir. Uyulması zorunlu bir merasim olarak kılındığı zaman bile namaz, açık bir fayda sağlar ve bu durumda müslümanı kâfirden ayıran bir belirti halini alır. Nefsin, akla boyun eğmesini ve onun hükmü doğrultusunda hareket etmesini sağlamak amacıyla temrin yapılacaksa, bu iş için namaz kadar faydalı başka bir şey daha yoktur.[68]

Kadı Burahaneddin'in eserinde ortaya koyduğu fikirlerin de hikmet-makasıd sistematiğindeki görüşlere uygun olduğunu söylemek mümkündür. Şu var ki bu uygunluk Kadı Burahaneddin'in tek tek ibadetlerin sırlarını açıklaması bakımından değil, genel olarak ibadetlerin sırları hakkında söylediği şeyler açısından değerlendirildiğinde daha açıktır. Müellifin, ibadetlerin sırları ile ilgili söylediği şeylerin, yukarda adı geçen âlimlerin görüşleriyle çok özel olarak karşılaştırılması söz konusu olmadığı için, tespit edilen fikrî uygunluğun eserin genel mantalitesi ile sınırlı olacağı açıktır.[69]

Kadı Burhâneddin, ibadetlerin hikmetlerine Gazalî ve Şah Veliyullah gibi âlimlerin izahlarına göre farklı bir açıdan yaklaşmaktadır. Ancak öte yandan onun değerlendirmeleriyle İbnü'l-Arabi'nin ibadetlerin sırlarıyla ilgili

---

68 Dihlevi, 1:267, 271.

69 Karataş, "Kadı Burhâneddin'in İksîru's-Seâdât fî Esrâri'l- İbâdât Adlı Eserinin Tahkiki ve İslam Hukuku Açısından Tahlili", 86.

değerlendirmeleri arasında benzerlikler dikkat çekicidir. Mesela; İbnü'l-Arabî, İlahî isimlerin tecellî ederek âlemde aktif olduklarını ve İlahî isimlerle o ismi yansıtan şey arasında doğrudan irtibat olduğunu düşünmüş[70] ve İlahî isimlerle ibadetler arasında, ibadetlerle bitkiler arasında ve ibadetlerle mavcûdât arasında bağlantı kurmuştur.[71] Bunun yanı sıra İbnü'l-Arabî'de namaz vakitler ile âlemler arasında irtibat olduğu[72] ve ibadetlerin birbirleri ile bâtıni rabıtaları olduğu fikrini görmek de mümkündür.[73] İbnü'l-Arabî'ye göre formları farklı olsa da hakikat itibariyle bütün ibadetler; kurbiyyet, vuslat, müşahade, huzur ve urûca vesile olma noktasında birdir.[74] Kadı Burhaneddin'e göre ise ibadetlerin ortak noktası, insanı sapmalardan koruyarak onu, itidal üzere tutmaya vesile olmasıdır. İbadetler, insanın maddî ve manevî dengesini sağlayan birer ilaçtır. İbadet eden kişi, dünya hayatında dengeyi sağlayarak ilahî isimleri yansıtan bir ayna olur ve ahirette de ilahî rızaya, cennete ve cemalullaha erişir.[75]

3. İksîru's-Seâdât'ta İbadetlerin Hikmetleri

Kadı Burhanedddin, ibadetlerin sırları ve hikmetlerini ele almadan önce, ibadetlerin sırlarına dair söylenecek şeylerin daha iyi anlaşılmasına zemin teşkil etmek üzere varlık tasavvurunu özetlemiştir. Bu özetin vahdet-i vücud mesleğine göre yapıldığı tespit edilmiştir. Buna göre varlık birdir, o da Hakk'ın varlığıdır. Âlem/ler Hakkın isimlerinin yansımalarından (tecelli/zuhur) ibarettir. Maddî- manevî, kesif-latif her şey birbiri ile bağlantılıdır. Bu düşüncenin bir sonucu olarak ibadetler, ilahî isimler, varlık mertebeleri, dört unsur, harfler birbiri ile bağlantılıdır. Eserde bu bağlantı noktaları tespit edilmiş ve abdest, namaz, oruç, zekât, hac ve cihadın sırları ve insan nefsine etkileri açıklanmıştır.

---

70 Ebû Abdullah Muhyiddin Muhammed b Ali İbnü'l-Arabi, *el-Fütuhatü'l-Mekkiyye*, c. 2 (Beyrut: Dâru Sâdır, y.y.), 65.

71 İbnü'l-Arabi, 1:388.

72 İbnü'l-Arabi, 2:28–29.

73 Michel Chodkiewicz, *Sahilsiz Bir Umman: Muhyiddin İbn Arabi*, çev. Atilla Ataman, 3. baskı (Gelenek Yayıncılık, 2003), 136.

74 M. Mustafa Çakmaklıoğlu, *İbn Arabi'ye Göre İbadetlerin Manevi Yorumları*, 3. baskı (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 351.

75 Karataş, "Kadı Burhâneddin'in İksîru's-Seâdât fî Esrâri'l- İbâdât Adlı Eserinin Tahkiki ve İslam Hukuku Açısından Tahlili", 86.

Kadı Burhaneddin, ibadetlerin insana yönelik hikmetlerini itidal/denge kavramını merkeze alarak izah etmektedir. İnsanı itidalden saptıran temel etken/ler insanın tabiatında ve doğada ortak olarak var olan dört unsurdur. Dört unsur insanın tabiatında ve doğada dengeli bir şekilde bulunmaktadır. İnsanın itidalden sapması zorunlu olarak onun dengesini bozacaktır. İnsan, itidalini yani maddi ve manevi dengesini koruyabilmek için ibadete muhtaçtır.[76] Kadı Burhaneddin'in ibadetlerle tabii unsurlar arasında var olduğunu iddia ettiği bu düşüncenin temellerini İbnü'l-Arabi'de görmek mümkündür. İbnü'l-Arabi tabii unsurların insanı itidalden saptırıp şeytanın yoluna sevk edeceğini iddia etmiş ve şeytanla mücadelenin de ancak salih amel ile mümkün olacağını söylemiştir.[77]

Yukarda kısaca anlatıldığı üzere, Gazali ve Şah Veliyullah gibi âlimlerin, ibadetlerin hikmetleri konusundaki izahları, ibadetlerin insana ve topluma faydalarını anlatmak ile sınırlı kalmıştır. Kadı Burhaneddin, bu âlimlerden farklı olarak ibadetler ile bütün bir varlık arasında ilgi çekici bağlantılar kurmuş ve ibadetlerin dünya ve ahirete yönelik etkilerini izah etmiştir.[78] Kadı Burhaneddin'e göre Allah gönüllerin tabibidir, İslam da gönüllerin ilacıdır. Allah, gönderdiği hükümlerle insanların gönüllerini tedavi eder, hayatlarını ve ölümlerini düzene koyar.[79] İbadetler Hakk'ın katından, yani letafet ve vahdet mertebesi Arş'tan, latif olarak ve o mertebenin şerefini üzerinde taşıyarak dünyaya inmiştir (nüzûl). Bu dünyada hakkı verilerek ifa edilen ibadetler ise Allah'ın katına varlık mertebelerinden geçerek yükselir (urûc). Urûcî olan işler şayet hakkı verilerek yapılırsa onlardaki letafet ve şeref de artar. Arş'tan gelen iş ise nüzûlîdir. Arş'ın katından gelen emir ve hükümler iş ve oluşlar aşağı doğru inerek dünyaya ulaşır. Bu iniş süreci latif olan varlıkların kesif bir mahiyet kazanması ile son bulur. Kesif olan dünyada yapılan işler ise Arş'a doğru yükselirken letafet kazanır.[80]

---

76 Karataş, 94.
77 Muhyiddin İbn Arabi, *Fütuhat-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli, 8. baskı, c. 1 (Litera Yayıncılık, 2017), 457.
78 Karataş, "Kadı Burhâneddin'in İksîru's-Seâdât fî Esrâri'l- İbâdât Adlı Eserinin Tahkiki ve İslam Hukuku Açısından Tahlili", 94.
79 Karataş, 94 Krş. "a.g.e" Arapça kısım s. 46.
80 Karataş, 95 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 112.

Müminin bu dünyadaki varlığı Hakk'ın lütfudur. İnsan, hakikatin bütün özelliklerini kendinde toplamış bir varlıktır. Şer'î ölçüler bu hakikati ıslah edici olarak vaz' edilmiştir. İnsanın mânevî hakikati, zamana ve mekâna bağlı olarak mal ve bedenle yapılan ibadetlerle ortaya çıkmaktadır. Şer'î ölçülere göre yapılan ibadetlerin insânî hakikatle birleşmesi neticesinde insan tekâmül etmekte ve kesrette vahdet zuhur etmektedir.[81] *"Güzel söz Allah'ın katına yükselir."*[82] Ayetinin işaret ettiği gibi ibadetler/salih ameller, Hakk'ın katına yükselir. Bu yükseliş sürecinde ibadetler, ilâhî hakikatlerin her birine kendi paylarını verir ve onlardan kendi payını tam olarak alır ve böylece Hak Teâlâ'nın feyiz ve lütfu zuhur eder. İbadet eden ve dürüst davranan (ameli salih) kişi öldüğü zaman, Allah'ın lütfundan ve rahmetinden faydalanır. Kişinin yaptığı ibadetler ve dürüst davranışlar onu şöyle karşılar: Muhteşem konaklar, ikramlar, hizmetçiler ve mükemmel bir çevre. O kişi Allah'ın izni ile ahiretteki makamına ulaşır ve orada benzerini görmediği nimetler görür. Eğer ibadet ve dürüst davranış yoksa bunun zıddı olur.[83]

Kadı Burhaneddin insanda yedi temel sıfat bulunduğunu,[84] insana vacip kılınan ibadetlerin sayısının da bu nedenle yedi olduğunu söyler. İnsana emredilen bu yedi temel ibadet; iman, namaz, oruç, hac, zekât, cihad ve kurbandan ibarettir.[85] Müellif bu ibadetlerin sırlarını farklı açılardan ele alarak izah etmiştir. Bu bağlamda ibadetlerin sırlarındaki gaybî görevler ve ibadetlerin genel sırlarının yanı sıra; ibadetlerle cennet nimetleri ve bu nimetlerle dört unsur arasındaki nispetleri açıklamıştır.[86] Ayrıca ibadetler ve tabiat ile cennetler arasındaki münasebetleri,[87] ameller ve sonuçlarını,[88] ibadetler ile mevcûdâtın birbirleriyle olan münasebetlerini değerlendirmiştir.[89] İbadetler ve ilâhî isimler arasındaki münasebeti ve

---

81 Karataş, 95 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 112.
82 Fatır, 35/10.
83 Karataş, "Kadı Burhâneddin'in İksîru's-Seâdât fî Esrâri'l- İbâdât Adlı Eserinin Tahkiki ve İslam Hukuku Açısından Tahlili", 95–96 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 112-113.
84 Bu sıfatlar: ilim, hayat, cömertlik/cûd, adalet, irade, kudret ve kavl/sözdür.
85 Karataş, "Kadı Burhâneddin'in İksîru's-Seâdât fî Esrâri'l- İbâdât Adlı Eserinin Tahkiki ve İslam Hukuku Açısından Tahlili", 96 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 50.
86 Karataş, 96 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 48-49.
87 Karataş, 96 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 19-20.
88 Karataş, 96 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 53.
89 Karataş, 96 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 56-64.

insanın temel yapıtaşları ile ibadetler arasındaki münasebetleri, ibadetlerin birbirleriyle münasebetlerini, yedi ana isim ve ibadetler arasındaki münasebetleri izah etmiştir.

3.1. İbadetlerin Sırlarındaki Gaybî Hakikatler

İlâhî isimler hem insana ve onun fiillerine hem de kendilerine ait tüm mazharlara etki etmektedirler. Aynı şekilde insandan zuhur eden şeyler de onunla ilgili her şeye etki etmektedir.[90] İnsanın sözleri ve fiillerinden, o fiili yapan ve o sözü söyleyen insan için, "semâ"da "eserler" meydana gelir. Bu "eserler" ya cennet bahçeleri, ağaçlar, çiçekler, nehirler, huriler, köşkler, hizmetkârlar ve pek çok cennet meyvesi ya da cehennem ateşi ve cehennemdeki diğer azap vasıtaları şeklinde olabilir.[91]

Tüm şeriatlerin hakikatlerini bünyesinde toplayan kâmil İslam şeriati nefislerin ilacıdır, onlardaki hastalıkları giderir ve sağlıklarını korur. İslam, İnsana gerekli olan temiz rızıkları beyan eder ve onların işlerini, hayatlarını ve ölümlerini tam bir hikmetle düzenler. Tabip Şârî olan Allah'tır. Nasıl ki sağlığına kavuşmak ve hastalıklarından kurtulmak isteyen kişi, tabibin sözlerine inanıp verdiği reçeteye göre hareket etmeye mecbursa; Müslüman da sağlıklı ve dengeli bir hayat için Allah'ın sözlerine uymaya ve O'nun Resulünün din olarak tebliğ ettiği her şeye gönülden teslim olmaya mecburdur. Çünkü nefis ve ruhun mizacında meydana gelecek sapmalar, ancak peygambere itaat ederek giderilebilir.[92]

İlâhî isimleri yansıtan en kâmil ayna insandır. İnsanın -insan olma mahiyeti bakımından- kendisi ile başka somut herhangi bir şey arasında münasebetinin olmadığı "gaybî" bir hali vardır.[93] Bu "gaybî" hal içinde ilâhî muhabbeti barındırır. İnsanı Rabbine doğru harekete geçiren şey insandaki işte bu ilâhî muhabbettir. Bu muhabbet vesilesi ile insan, Allah'ı tanır. İnsanın ilâhî isimlere ve kâinata ayna olması Hakk'ın "Hayat" ve "İlim" sıfatları sayesinde olur. Kâmil insan kendine verilen irade ile Hakk'a karşı şükrünü

---

90 Karataş, 97 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 45.
91 Karataş, 97 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 45.
92 Karataş, 98 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 46.
93 Karataş, 98 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 47.

eda etmek ister.[94] Nimetlere şükrün ifadesi olacak güzel ameller, Allah'ın yardımı ve Hz. Peygamber'in bildirmesi ile mümkündür. Emredildiği şekilde yapılan ameller kişiyi Allah'ı sevmeye götürür. İnsanın özünde bunları yapma potansiyeli vardır.[95]

Bünyesindeki ruhanî ve hayvanî ruh sebebiyle insanda çeşitli sapmaların meydana gelmesi mümkündür. Allah, kendi katına yaklaştıran ve itidalden sapmaları gideren amelleri yapmayı kullarına vacip kılmıştır. Allah'ın kullarına emrettiği ibadetler temelde "aslî ilk sevgi"ye; yani, varlıktaki sevgi sırrına dayanmaktadır.[96]

İnsan, salih amelleri sayesinde ıslah olacağı gibi insanlık ve hayvanlar, bitkiler, dağlar, ovalar ve denizlerle birlikte tabiatta ıslah olur. Çünkü insanın özünde tabiattaki dört temel unsur[97] mevcuttur. Şer'î ölçülere uygun olarak yapılan amellerden, içinde tabiattaki dört temel unsurdan yapılmış pek çok nimetlerin olduğu bir esenlik yurdu olan cennetler de meydana gelir.[98] Bitki, hayvan ve maden cinsinin cennette payları vardır. Bu pay vesilesi ile cennette bitkiler âleminin tezahürü, oradaki ağaçlar, çiçekler, hurmalar, narlar ve bunlara benzeyen şeylerdir.[99] Cennette hayvanlar âleminin payı oradaki Burak, yeşil kuş vb. canlılardır. Cennette madenler âleminin payı ise oradaki yakuttan, zebercetten, altın ve gümüşten köşkler ve bunlara benzeyen şeylerdir.

Cennette ateş âleminin payı orada şarap ırmakları ve kişiye hararet veren yiyecek ve içeceklerdir. Cennette hava âleminin payı oradaki güzel esintiler, misk ve amber kokuları ve ona benzer nimetlerdir. Cennette su âleminin payı orada akan nehirler, gözeler, suda oluşan inciler vb. şeylerdir.

---

94 Karataş, 98 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 47.
95 Karataş, 98 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 48.
96 Karataş, 98 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 48.
97 Toprak, su, hava ve ateş.
98 Karataş, "Kadı Burhâneddin'in İksîru's-Seâdât fî Esrâri'l- İbâdât Adlı Eserinin Tahkiki ve İslam Hukuku Açısından Tahlili", 99 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 48.
99 Örnek olarak bk. Bakara, 2/25; Ra'd, 13/35; Muhammed, 47/15; Rahmân, 55/68; Vakıa,56/18, 19, 21, 28, 29, 33; İnsân, 74/13, 14, 20; Nebe, 78/32; Mutaffifîn, 83/25, 28.

Cennette toprak âleminin payı ise oradaki misk, amber ve güzel koku vb. şeylerdir.[100]

Cennette sema âleminin de bir payı vardır. Bu pay ile orada yüksek tavan, süslü kubbeler vb. şeyler var olmaktadır. Cennette bütün bu âlemleri kendisinde toplayan bir pay daha vardır. Bu sayede ise cennette huriler, hizmetçiler vb. şeyler var olmaktadır.[101]

Mümin, İslam'a göre Allah'a kulluk ettiği zaman, ilâhî isimlerin her birinin hakikati o mümini kapsar ve o mümin, bu ilâhî isimlerle ahlaklanır. Mümin böylece halinde, fiilinde, sözünde İslam üzere olur ve Allah o müminin hâlinden, fiilinden, sözünden cennetler inşa eder. Bu cennetler; huriler, köşkler, meyveler, nehirler vb. başka şeylerle doludur.[102] Firdevs cenneti, cennetlerin en yücesidir. O cennetten bal, şarap, süt ve su olmak üzere dört nehir akar. Firdevs cennetindeki bu nehirlerin dünyadaki dört unsurla [103] nispetleri vardır. Tabiattaki ateşin oradaki zuhuru şarap nehri, havanınki su nehri, toprağınki bal nehri, suyunki de süt nehridir.[104]

3.2. Yedi Temel İlahi Sıfat Ve İbadetlerle Münasebeti

Kadı Burhaneddin'e göre kâinattaki bütün işler (emr) yedi ilâhî sıfat[105] ve bunlara tâbi olan isimler üzerinde deveran eder. Bu ilâhî sıfatların insanda da mazharları vardır. İnsan üzerine vacip olan iman, namaz, zekât, oruç, hac, cihad ve kurban gibi yedi temel ibadette bu sıfatlara mazhar olmuştur.[106] Müellifin insan üzerine vacip olan ibadetler sıralaması, kalp, beden, mal, hem mal hem de beden ile yapılan ibadetleri kapsamaktadır. Niyete bağlı olarak neredeyse bütün insan eylemlerini içine alacak kadar geniş olan ibadeti sadece bunlar ile sınırlandırmak tabiatıyla mümkün değildir. Ancak Kadı

---

100 Karataş, "Kadı Burhâneddin'in İksîru's-Seâdât fî Esrâri'l- İbâdât Adlı Eserinin Tahkiki ve İslam Hukuku Açısından Tahlili", 99 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 49.

101 Karataş, 99 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 49.

102 Örnek olarak bk. Bakara, 2/25; Ra'd, 13/35; Muhammed, 47/15; Rahmân, 55/68; Vakıa,56/18, 19, 21, 28, 29, 33; İnsân, 74/13, 14, 20; Nebe, 78/32; Mutaffifîn, 83/25, 28.

103 Ateş, hava, su ve toprak.

104 Karataş, "Kadı Burhâneddin'in İksîru's-Seâdât fî Esrâri'l- İbâdât Adlı Eserinin Tahkiki ve İslam Hukuku Açısından Tahlili", 100 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 20.

105 Yedi ilâhî sıfat şunlardır: ilim, hayat, cömertlik/cûd, adalet, irade, kudret ve kavl/söz.

106 Karataş, "Kadı Burhâneddin'in İksîru's-Seâdât fî Esrâri'l- İbâdât Adlı Eserinin Tahkiki ve İslam Hukuku Açısından Tahlili", 101 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 50,51.

Burhaneddin oldukça geniş bir anlam çerçevesine sahip olan ibadetlerden, yedi temel ibadetin sırlarını açıklamıştır. Bununla beraber, bu yedi ibadet, kapsayıcılık ve kemal bakımından diğer tüm ibadetleri bünyesine alacak kadar geniştir. Kadı Burhaneddin'e göre kalbin ibadeti olan iman el-İlm, namaz el-Hayat, zekât el-Cûd, oruç el-İksat/el-Adl, hac el-İrade, cihad el-Kudret ve kurban da el-Kavl sıfatının mazharıdır.[107] Bu mazhariyetin menşe', mahreç, tesir-teessür, tâbi-metbû, hâkim-mahkûm nispetleri şeklinde anlaşılması mümkündür.

İnsanın hamlıktan kemale erişmesi yedi ilâhî ismin zuhuru ve bunların mazharları olan ibadetleri tam olarak yapması ile mümkün olabilir. İnsan, tabiatı ve yaşam şartları dolayısıyla itidalini kaybedebilir. İnsan itidalini muhafaza etmek için ilim, hayat, cûd ve adalet gibi isimler ve bunlara mazhar olan hükümlerden daha çok; kudret, irade ve kavl/sözün hükümlerine riayete muhtaçtır. Çünkü insanın aczi daha çok bu hükümlerin gereği ile amel etme noktasında ortaya çıktığı gibi iradesini Allah'ın iradesine teslim etmesi de tam olarak bunlarda zuhur eder. Dolayısıyla kudret, irade ve kavlin mazharı olan hac, cihad ve kurban ibadetlerine çok dikkat etmek gerekir.[108] İnsanın ahlâkî olgunluğu iradesine hâkim olmasına, sözünü doğru ve güzel söylemesine bağlıdır. İnsan en çok dilinden çeker. Dile hakimiyette ilim, irade ve sözün güzelini söyleyebilme kudreti ile irtibatlıdır.

İbadetlerin belirli zaman ve mekânda ifa edilebilmesi onun zaman ve mekân ile münasebetine işarettir. Ancak iman, "en yüce" ve "kendinde değer" olduğu için, insanın iman etmekle mükellef olma keyfiyeti, bütün zamanlar için geçerlidir. Hatta zaman ve mekânın olmadığı bir durum düşünülse bile iman etmek, yine de insana vacip olurdu.[109] İmanın dışındaki -cihad hariç, çünkü onun için belirli bir zaman tayin edilmemiştir- diğer ibadetlerde hem zamanın hem de mekânın hükmü geçerlidir. Zaman, bu ibadetlere ya zarf ya da miyar olur.[110]

---

107 Karataş, 101 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 51.
108 Karataş, 102 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 52.
109 Karataş, 102 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 52.
110 Not: Zaman ibadetlerin zarfı olursa "geniş zaman" olur. O zamanda aynı veya farklı cinsten farklı ibadetler yapılabilir. Zaman ibadet/lerin miyarı olursa o zaman da aynı cinsten başka ibadet/ler yapılamaz. Ramazan ayında farz olan oruçtan başka oruç tutulamaması bu esasa dayanır.

3.3. İbadetlerin İlahi İsimlerle Münasebeti

Kadı Burhaneddin'in "ilâhî isimlerle ibadetler arasında irtibat olduğu fikri" İbnü'l-Arabi'de de vardır.[111] Ancak her iki müellif de ilâhî isimler ve bu isimlerin mazharı olan ibadetler hususunda farklı kanaatlere sahiptir. Kadı Burhaneddin vahdeti vücud düşüncesine dayalı varlık anlayışı bakımından İbnü'l Arabî'nin izinden gitse de ibadetlere dair yorumlarında ondan farklı açıklamalar da yapmıştır. Kadı Burhaneddin'deki İbnü'l Arabî etkisi eserin mukaddime kısmında çok net olarak tespit edilebilir. Ancak eserin ibadetlerin sırlarını izah kısmındaki açıklamaları müellifin yorum farkını göstermektedir. Mesela İbnü'l-Arabî'ye göre namaz en-Nur isminin yansımasıdır.[112] Oysa Kadı Burhaneddin'e göre namaz yukarda da geçtiği gibi el-Hay isminin yansımasıdır. İbnü'l-Arabî namazın en-Nur isminin yansıması olduğu fikrini "Namaz bir nurdur"[113] hadisine dayandırmakta ve tamamen batınî yorumlar yapmaktadır. İbnü'l-Arabî'ye göre namaz; müşahade, münacaat, ürûc ve nüzuldür. Namazını ilâhî huzurda durma şuuruyla kılmayan kimse namaz kılmamıştır.[114] Böylesine keskin ve gerçekleşmesi herkes için mümkün olmayan bir yorumu Kadı Burhaneddin'de görmüyoruz. Ona göre namaz, el-Hay isminin mazharıdır. Kanaatimizce onun bu fikrinin temelinde "kişinin hayatta olma ve kıraat edebilme yetisi devam ettikçe namazı eda etme görevi de devam eder" anlayışı yatmaktadır.

İlahî isimlerin ibadetlerdeki mazharları hususunda İbnü'l-Arabî ile Kadı Burhaneddin arasındaki farkı şu şekilde ifade etmek mümkündür: İbnü'l-Arabi'ye göre namaz en-Nur, oruç es-Samed, zekât el-Kuddûs, hac el- Evvel isimlerinin mazharı iken Kadı Burhaneddin'e göre namaz el-Hay, oruç el-Adl, zekât el-Cûd, Hac ise el-İrade isminin mazharıdır. Müellifler arasındaki bu farklılık, ibadetlerin mahiyetleri ve etkileri hususunda farklı yorumlar yapmalarına bağlanabilir. Her farklı yorumun zihinde oluşturacağı mana zenginliği düşünüldüğünde bunu, hikmetin çoğaltılması olarak okumak da mümkündür.

---

111 İbnü'l-Arabi, *el-Fütuhatü'l-Mekkiyye*, 2:99.
112 İbnü'l-Arabi, 2:99.
113 Müslim, "*Taharet*", 1; Tirmizi, "*Deavât*",86.
114 İbnü'l-Arabi, *el-Fütuhatü'l-Mekkiyye*, 2:135.

Kadı Burhaneddin'e göre zikri geçen yedi ibadetin her biri, yedi ilâhî isimden birine veya insanî hakikatlerden bir hakikate mensuptur, ancak bu durum onların diğer ilâhî isimlerden veya diğer insanî hakikatlerden nasipleri olmadığı anlamına gelmez. Burada ifade edilen sadece her bir ibadetin bir ilâhî ismin hâkimiyeti veya insani hakikatlerden birinin hâkimiyeti altında olduğudur.

1- İman ibadeti: Kalbin ameli olan iman, ilim ile ilim de hayatla beraber var olur. İmanın tafsil edilmesi irade ile mümkün olmaktadır.[115] İman ile terbiye edilmiş irade sayesinde cömertlik ve adalet zuhur eder.[116] İbadetler "gaybî hakikatlerine" uygun olursa o hakikatten kopmaz ve diğer ibadetleri de kuşatır. O zaman iman kalbi diriltir, kalp de Allah'ı arzular. Böylece bitkilerin meyve vermesi gibi ibadetler de meyve verir.[117]

2- Namaz ibadeti: İbadetlerin en kapsamlısı olan namazın el-Hayat ismine mazhar olduğu ifade edilmişti. Namazdaki hareketler hayata, kıraat ilme, onu rükünleriyle huşu içinde eda etmek cömertliğe işarettir. Namazın hakkını vermek, ondan bir şeyler çalmamak, tadili erkâna riayet ederek mümkün olur. Nitekim Hz. Peygamber tadili erkâna riayet etmeyen bir bedevîye, "*Kalk namazını tekrar kıl, çünkü sen namaz kılmadın.*"[118] buyurmuştur. İnsan irade ve adalet melekelerinin hakkını vererek Allah rızası için namazını kılarsa el-Adl ve el-Mürid isimlerinden hakkını almış olur. Feleklerin hareketleriyle münasebeti olan namazdaki kıraat, tesbih, tehlil ve tekbir sayesinde insan, ruhanilere yaklaşır. Namazda kıyam hali insana, rükû hali hayvana, secde hali bitkiye ka'de hali madene ve namaza niyet etmek de gayba nispet edilmiştir.[119]

3- Zekât ibadeti: el Cûd isminin mazharı olan zekât fakir için hayattır. Zekât verebilmek için ilim gerekir. Hayat olmadan da ilim olamaz. Zekâtta nisap miktarının belirlenmiş olmasında adalet, sadece zenginlere vacip

---

115 Karataş, "Kadı Burhâneddin'in İksîru's-Seâdât fî Esrâri'l- İbâdât Adlı Eserinin Tahkiki ve İslam Hukuku Açısından Tahlili", 104 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 57.

116 Karataş, 104 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 57,58.

117 Karataş, 104 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 57.

118 Tirmizî, "*Salât*", 110; Ebû Dâvud, "*Salât*", 144-141; Nesâî, "*İftitah*", 7; 85b.

119 Karataş, "Kadı Burhâneddin'in İksîru's-Seâdât fî Esrâri'l- İbâdât Adlı Eserinin Tahkiki ve İslam Hukuku Açısından Tahlili", 105 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 58.

olmasında kudret açıkça gözükmektedir.[120] Zekâtın ilâhî isimlerin yanı sıra hayvanlar, bitkiler, madenler, felekler, ruhlar ve gayb ile de münasebeti vardır. Zekâtın artıcı (nâmî) mallardan yılda bir defa verilmesi, onun bitkiler ve feleklerle olan münasebetine işarettir. Zekât, kişinin kendi malının fakir için tespit edilen kısmından vazgeçmesidir. Bu ise zekâtın ruhlarla olan irtibatını gösterir. Zekâtta niyetin şart olması onun gayb ile münasebetine işarettir. Zekât verilecek mallardan; toprak mahsulleri zekâtın bitkilerle münasebetini, altın, gümüş ve rikaz, zekâtın madenlerle münasebetini, atlar, develer, sığırlar, koyunlar, zekâtın hayvanlarla münasebetini göstermektedir.[121]

4- Oruç ibadeti: el-Muksıt isminin mazharı olan oruç şehvetlere meyleden nefsi kırar ve nefsin alışkanlıklarını tutar, bu da ancak kudret ile olur. Oruç sayesinde kötülüğü emreden nefsin şehvetleri ölür ve kalp hayat bulur. Oruçta açık veya gizli gösteriş (riya ve süm'a) imkânı olmadığı için Allah'ın rızası onda zahir olmuştur. Oruç tutmak için sağlam bir iradeye ihtiyaç duyulması el Mürid ismine, oruçta bir kişinin yemeğinin iki kişiye yetmesi el-Cûd ismine işarettir. Allah'ın rahmetinin Ramazan ayında taşması ve kullarına karşı çok cömert olması ve Hz. Peygamberin Ramazan ayında, diğer aylara göre, çok daha fazla infak etmesi bu hakikate işarettir.[122] Ramazan ayının gündüzlerinin oruçla, gecelerinin ise iftar ve ibadetle geçirilmesi orucun ruhlar âlemi ile olan münasebetine, orucun, hilalin görülmesi ile başlaması felekler ile olan münasebetine, onun niyete bağlı olması ve gözlerden gizlenmesi de gayb ile olan münasebetine işarettir. Altın ve gümüşün ateşle temizlenmesi gibi beşerî nefisler de imkân âleminin sapmalarından mücahede ve oruç ile temizlenir. Bu da orucun madenlerle olan münasebetini gösterir.[123]

5- Hac ibadeti: el-Mürid isminin mazharı olan haccın ilk fiili telbiye el-Kâil ismine işarettir. Haccın menasikini bilmek el-Alîm ismine, hacdaki hayat el Hayy ismine, bu ibadeti ifa etmek için muhtaç olunan istaat ve kudret el-

---

120 Karataş, 105 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 58,59.
121 Karataş, 106 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 59,60.
122 Buhârî, "*İman*", 28; "*Sıyâm*, 9; Müslim, "*Salâtü'l-Müsafirîn*", 13; "*Sıyâm*", 165; Tirmizî, "*Savm*", 55.
123 Karataş, "Kadı Burhâneddin'in İksîru's-Seâdât fî Esrâri'l- İbâdât Adlı Eserinin Tahkiki ve İslam Hukuku Açısından Tahlili", 106, 107 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 60,61.

Kadîr ismine, hacda beden ve maldan harcama yapmak el-Cûd ismine işarettir. Hacının hallerinde tavırlarında gözetmek zorunda olduğu denge ve hac ibadeti sayesinde nefsi helak eden, değersiz ve alçaltıcı şeylerden kurtulmak ise onun el- İksat sıfatı ile ilgisini gösterir.[124]

Hacda tavaf ve sa'yın olması haccın madenlerle münasebetini gösterir. Çünkü etrafını tavaf ettiğimiz kabe ve aralarında sa'y ettiğimiz safa ve merve tepeleri bir çeşit maden olan taşlardan müteşekkildir. Tavaf ve sa'yın başlangıç ve bitiş yerleri, Arafat'a çıkış ve oradan Mekke'ye dönüş de Haccın feleklerle olan münasebetini gösterir. Hacda avlanmanın yasak olması, onun hayvanlara bakan yönüne işarettir. Hacda Harem bölgesindeki yeşil otların ve ağaçların kesilmemesi ve dikenlerin koparılmaması ise haccın bitkilerle olan münasebetine işarettir.[125]

Hacda ihramlı iken dikişli elbise giymemek, vücuttaki kıl, tüy, tırnak gibi şeyleri temizlemekten kaçınmak, cinsel ilişki ve ona götüren davranışlardan (rafes), günahtan ve tartışmaktan kaçınmak, haccın ruhlar âlemi ile münasebetine işarettir. Mali ve bedeni ibadetlerin, illetleri akılla anlaşılan ve illetleri akılla anlaşılmayan ibadetlerin haccın bünyesinde toplanması ve yeryüzünün bütün özelliklerinin Mekke'nin bünyesinde toplanması ise haccın insana bakan yönünü gösterir. Hacca niyet etmenin farz olması ve hacdaki bazı fiillerin anlamlarının zâhiri bakımdan gizli olması ise haccın gayb ile olan münasebetine işarettir.[126]

6- Cihad ibadeti: el Kadîr isminin mazharı olan cihadda malların ve canların feda edilmesi el-Cûd ismine işarettir. Tüm ibadetlerde olduğu gibi cihadda da şer'î ölçülere riayet etmek gerekir. O nedenle cihadda; ahdi bozmaktan, ihanetten, ganimetler taksim edilmeden önce onlara el uzatmaktan, savaş şiddetlendiğinde firar etmekten kaçınmak gerekir. Bunlar da cihadın el-İksat ismiyle münasebetine işarettir. Cihad bizi ilahî sevgiye çağırır. Bu davete icabeti istemek cihadın el-İrade ile ilgili yönüdür. Cihaddan maksat, tertemiz ebedî hayatı kazanmaktır. *"Allah yolunda öldürülenleri ölü*

---

124 Karataş, 108 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 61.
125 Karataş, 107–8 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 62.
126 Karataş, 108 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 62.

sanmayın, bilakis onlar diridirler."[127] Ayeti onun "el-Hayy ismi ile münasebetini gösterir. Cihadın bir yönünü oluşturan davet ancak sağlam bir ilimle olur, bu da cihadın el-İlm ile münasebetine işarettir. Cihadda fiilî savaş başlamadan evvel kâfirleri iman etmeye veya cizye vermeye davet etmek onun el-Kavl ile olan münasebetine işarettir. Cihad, mücahidin ruhunu mükemmel bir şekilde kemâle erdirir. Öyle ki bir insan, insanların ve cinlerin amelleri kadar amel etse bile cihad etmekle ulaşacağı dereceye ulaşamaz. Bu da cihadın ruhlarla olan münasebetidir. Cihadda niyetin farz olması da onun gayb ile olan münasebetine işarettir.[128]

7- Kurban ibadeti: Kurban el-Kâil sıfatının mazharıdır. Kesilen kurbanın kendisini kesen kişinin ruhuna yardım eden manevi bir özelliğe sahip olması onun el-Hayy sıfatı ile olan münasebetine işarettir. Kurban ibadetinin kendine has özellikleri ve şartları olduğunu bilmek el-İlm sıfatına, kurban kesmeyi istemek el Mürid ismine, kurbanlık hayvana iyi muamele etmek ve bıçağı iyice keskinleştirmek el-Kadîr ismine işarettir. Kesilen kurbanın etinden, derisinden ve diğer organlarından fakirlerin de istifade etmesi onun el-Cûd sıfatı ile münasebetine, kurbanı kesen kişinin şer'an kurbanda bir payının olması da onun el-Muksıt ismi ile münasebetine işarettir.

Daha önce de ifade edildiği gibi insanın itidalden sapmaları, şer'i ölçülerin zâhirine ve bâtınına tam olarak riayet edilerek giderilir.[129] Şer'î ölçülere uygun olmayan ameller, sahibinin sapmasını artırır ve mümkün olan her tür kötülüğe sürüklenmesine sebep olur.[130] Mümin bir kişi kötü ameller yaparsa, şer'î ölçüleri ihmali sebebiyle, bazı ilâhî isimlerin hükmü galip gelene kadar bu kişiye toprakta ve berzahta azap edilir. Kişi işlemiş olduğu günahlarla hangi ilâhî isimlerin alanını ihlal etmiş ise o ilâhî ismin intikamına uğrar. Alanı ihlal edilen ilâhî isimler o kişiye musallat edilir.[131] el-Afv isminin saltanatı zâhir olduğu zaman, kötü ameller yapan mümin, azaptan kurtulur ve cennete girer. Şayet kâfir bir kişi kötü ameller yaparsa şer'î ölçüleri ve sonu

127 Âl-i İmran, 3/169.
128 Karataş, "Kadı Burhâneddin'in İksîru's-Seâdât fî Esrâri'l- İbâdât Adlı Eserinin Tahkiki ve İslam Hukuku Açısından Tahlili", 109 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 62.
129 Karataş, 110 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 49.
130 Karataş, 110 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 49.
131 Karataş, 110 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 50.

olmayan ilâhî isimlerin de tamamını ihmal etmiş olur. Bu nedenle kâfirin azabı ebedî ve sonsuz olur.[132]

3.4. Dört Unsur (Anâsır-ı Erbaa) ve İbadetlerle Münasebeti

Kadı Burhaneddin'e göre yukarıdan aşağıya tenezzül eden insani varoluşun nihaî noktası yeryüzüdür. Yeryüzünü oluşturan temel yapı taşları sırasıyla *ateş, hava, su ve topraktır*. Bu dört unsur ile de ibadetlerin ilgisi vardır. Çünkü kâinatta her şey bir olan Allah ile o da her şeyle, her şey de birbiri ile irtibatlıdır.

1- Ateş unsuru: Dört unsurdan biri olan ateş, insan vücudunun bir parçasıdır. İnsan kendi özündekini değiştirmek veya yenilemek için ateşin vasıflarına şiddetle iştiyak gösterir. Bundan dolayı ahirette insan için en korkunç şey ateş olmuştur. Dolayısıyla insana gereken ilk şey; ateşle bağlantılı sapmalardan, ateşin yoğunlaşması ile oluşacak durumlardan ve ateşin organlarda oluşturduğu cazibelerden nefsini kurtarmaktır. Özellikle cazibenin yaratıldığı öz olan hararete karşı dikkatli olmak gerekmektedir.[133]

2- Hava unsuru: İnsan; bünyesindeki havadan neşet eden hevâ dolayısıyla dünyanın cazibelerine kapıldığı gibi, özünde bulunan su maddesinin her yöne akma özelliği dolayısıyla da doğru-yanlış her yöne akabilir. İnsan, özünde bulunan toprak dolayısıyla bir yere yerleşip kalmak ister ve zamanla katılaşıp esnekliğini kaybeder. İnsan bu unsurlardan kaynaklanan sapmalardan ibadetle kurtulabilir.[134]

3- Su unsuru: İnsan için su kaynaklı sapmalardan kurtulmak, ateş kaynaklı sapmalardan kurtulmaktan daha kolaydır.[135]

4- Toprak unsuru: Topraktan kaynaklanan sapmalardan kurtulmak için de ibadetleri ifada oldukça kararlı ve metin olmak gerekir.[136] İnsan, dört unsurdan kaynaklanan sapmalardan kurtulduğu zaman, kendi ilâhî özüne daha çok yaklaşır. Tabii unsurlardan başka nedenlerle meydana gelecek

---

132 Karataş, 110 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 50.
133 Karataş, 111 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 65.
134 Karataş, 112 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 65,66.
135 Karataş, 112 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 65,66.
136 Karataş, 112 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 65,66.

sapmalardan kurtuluş, insanın, boynundaki ağırlıkları bırakması ile mümkündür. Ağırlıklarından kurtulan insanın yukarı doğru yükselmesi (urûc) Allah'ın izniyle kolay olur.[137]

Kadı Burhâneddin, dört unsur ile ibadetlerin zâhirî yönleri arasında da münasebetler olduğunu düşünmüştür. Mesela namaz ile dört unsur arasındaki münasebetler şu şekilde verilmiştir. Namazda kıyamda durmak ateşe, rükûya eğilmek havaya, secdeye varmak suya, ka'de hali ise toprağa nispet edilmiştir. Bu münasebetlerin benzetme, konumlandırma, şeklî irtibat, vasıf ve özellik gibi farklı açılardan yorumunu yapmak mümkündür. Ancak biz bu noktalara girmeyeceğiz.

3.5. İbadetlerin Müvellidât-ı Selase (Hayvanlar, Bitkiler ve Madenler) İle Münasebeti

Şu muhteşem kâinattaki her şey; yukarıdan aşağıya nüzulen ve aşağıdan yukarıya da urûcen birbirine bağlı, birbiriyle iç içe bir haldedir. Her şey, mertebe olarak kendisinin altında olan şeylerin özelliklerini ve hakikatlerini kendi bünyesinde toplar. İnsan ise bütün mahlûkatın özelliklerini kendisinde toplamıştır. Hayvanlar, bitkilerin ve bitkilerin üstündeki varlıkların bütün özelliklerini kendi bünyelerinde toplamıştır.[138] Bitkiler, madenlerin ve madenlerin üstündeki varlıkların bütün özelliklerini kendi bünyelerinde toplamıştır ve böylece varlıkların özellikleri (hasâis) Kalem-i âlâya kadar gider. Kalem-i âlâ, kevnî hakikatleri ve ilâhî isimlerin özelliklerini kendisinde toplamıştır. Dolayısıyla cirmi olan olmayan bütün varlıklar bu mevcudâtın içindedir. İnsan ise cirmi olan ve olmayan bütün hakikatleri kendi bünyesinde toplamıştır. Ruh, nefis (can) ve kalbin cirmi yoktur. İnsanın organ ve uzuvlarının cirmi vardır; fakat o organ ve uzuvlar basit değildir. Her ne kadar insanı oluşturan uzuv ve organlar tabiî ve unsurî olarak basit özelliklerden mürekkep olsa da bu böyledir.[139]

Kadı Burhaneddin, ibadetlerin hayvanlar, bitkiler ve madenler (müvellidât-ı selâse) ile münasebeti olduğunu söylemektedir. Bu münasebetin en açık bir şekilde gözüktüğü ibadetler de kurban, zekât ve hacdır. Kurban

---

137 Karataş, 112 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 66.
138 Karataş, 114 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 53.
139 Karataş, 114 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 53.

ibadeti için hayvan lazımdır. Çünkü kurban, hayvanları kesmek üzere vacip kılınmıştır. Kurban edilen hayvanın ruhu, kendisini kurban eden kişiye yardım eder. Nitekim Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kurbanlarınızı büyük kesin. Çünkü onlar sıratta sizin binitleriniz olacaktır."*[140] Zekâtın bitkiler ile haccın madenler ile yakın münasebeti vardır. Zekâtın mahiyetindeki artma ve temizlik bitkilerin sıfatı[141] olduğu gibi haccın yapıldığı yer olan Kâbe de bir çeşit maden olan taştan yapılmıştır. Diğer hac mekânları da madenlerle iç içedir.

3.6. İbadetlerin Birbirleriyle Münasebetleri

Kadı Burhâneddin bütün ibadetlerin birbiriyle irtibatlı olduğunu düşünmekte ve kalbin ibadeti olan iman dâhil hepsinin bir bütün olarak insanı sapmalardan kurtaracağını ve olgunlaşmaya ve manevi yükselişe vesile olacağını ifade etmektedir.

İman, huşû ve hudûyu, ihlâs ile kalbin Allah'a yönelmesini ihtiva eder. İhlâs, bâtını idrak eden aklın nuru ve Allah'ın insana süslediği bir şükürdür. Her nimetin şükrü kendi cinsinden olması gerektiği için kalbin temizlenmesi de ihlâs ile mümkün olur. İhlâs ile Allah'a yönelmenin zâhiri dua ve namazdır. İman bu özellikleri bakımından namaza benzer. İman, doğru olmayan itikattan nefsi tutmayı içerdiği için oruca benzer. Çünkü ruhun gıdası iyi-güzel inançlar ve kutsî ilimlerdir. Tıpkı bedenin cismani gıdalarla kuvvetlenmesi gibi ruh bunlarla gıdalanır ve kuvvetlenir.[142] İman, itidalden sapmalarla mücadele etmeye vesile olan bir güç olması bakımından cihada; iyiliği kendisinde toplayan, göklere ve yere sığmayan Hakk'ı içine alan mutedil kalbin mekânı olması bakımından hacca, nefsin dürtüsüyle meydana gelip günaha sapmaya vesile olacak cazibeleri kesmesi bakımından da kurbana benzer.[143]

---

140 Zeynüddin Muhammed Abdürrauf b Tacilarifin b Ali Münavi, *Feyzü'l-kadir şerhi'l-Câmii's-sagir.*, c. 1 (Beyrut : Dârü'l-Ma'rife, 1938), 496.

141 Karataş, "Kadı Burhâneddin'in İksîru's-Seâdât fî Esrâri'l- İbâdât Adlı Eserinin Tahkiki ve İslam Hukuku Açısından Tahlili", 115 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 55.

142 Karataş, 116 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 69.

143 Karataş, 116 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 70.

Namaz iman ettiğimiz ayetleri okuduğumuz, mümin kalplerde huzuru sağlayan, zahir organlarımız ve batın melekelerimiz için şükre vesile olan bir ibadettir. Nitekim Hz. Peygamber (sav) *"İnsan bedeninde 360 tane mafsal vardır ve bütün bu mafsalların her biri için insana bir sadaka gerekir. İki rekât namaz, o mafsalların şükrü için yeterlidir."*[144] Buyurmuştur. Namaz, kötülüğe çağıran nefse ve insanın içindeki gizli şeytani duygulara karşı savaştır. Bu nedenle abdeste silah ve namaza durulan yere de mihrap denmiştir.[145] Namaza duran kişinin kalbi Allah'ın evidir. Bilindiği gibi namaz haccın mekânı Kâbe'ye yönelerek kılınır. Tıpkı hac ibadetinde olduğu gibi namazda da tahrime, tahlil, tekbir, dua ve niyaz vardır. Namaz, yeme-içme ve cima gibi dünyevi işlerden el çekerek eda edilmesi itibariyle oruca benzer. Namaz, vakti ilâhî hakikatlere sarf ederek ıslaha muhtaç olan insanı ıslah eder, dünyaya, oyun ve eğlenceye meyleden insânî dürtüleri keser.[146]

Zekât *"(Zenginlerin)mallarında (yardım) isteyen ve (iffetinden dolayı isteyemeyip) mahrum olanlar için bir hak vardır."*[147] ayetini tasdik edip canın yongası olan maldan başkasına vererek başkasını kendi nefsine tercih etmektir. Kur'an'da zekât anlamında kullanılan sadaka[148]; iman anlamına gelen tasdikten türetilmiştir.[149] Zekât veren kişinin, kendini fakire karşı borçlu görüp malında onların da payı olduğunu kabul etmesi namazın bir sıfatı olan huşunun zirvesidir. Zekât veren kişi, Allah'ın belirlediği zekât sarf yerlerinin dışına çıkamaz veya ona bir şey ekleyemez, zekâtın ölçüsüne ilâve veya azaltma yapamaz. Zekât veren malı başkasına vermeme arzusunu, tıpkı ramazanda oruç tutarken yeme içme arzusunu tuttuğu gibi tutar.[150] Zekât, fakir ve yoksul müminlerin kalplerini tavaf etmek gibidir. Allah fakirlerin ve yoksulların rızıklarını kendi üzerine almış ve zenginlerin mallarından fakirler için bir pay koymuştur. Malı başkasına vermek nefse hoş ve sevimli gelmediği

---

144 Nureddin Ali b Ebî Bekr el-Heysemi, *Mevâridü'z-zamân ilâ zevâidi İbn Hibbân.*, c. 1 (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, y.y.), 207.

145 Karataş, "Kadı Burhâneddin'in İksîru's-Seâdât fî Esrâri'l- İbâdât Adlı Eserinin Tahkiki ve İslam Hukuku Açısından Tahlili", 117 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 70.

146 Karataş, "a.g.e", s. 117. Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 71.

147 Zariyât,51/19.

148 Tevbe, 9/60.

149 Karataş, "Kadı Burhâneddin'in İksîru's-Seâdât fî Esrâri'l- İbâdât Adlı Eserinin Tahkiki ve İslam Hukuku Açısından Tahlili", 117 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 71.

150 Karataş, 118 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 71.

halde zenginlerin ilâhî emre uyarak zekât vermeleri bir bakıma îlâyı kelimetullahtır. Çünkü zekât sayesinde fakir müminler az da olsa güçlenir ve Allah'ın adını anmaya devam ederler. Zekât, malın bir kısmını fakirlere verip kalan mal üzerinde tasarruf etmenin caiz olması ve nefisten gelen zekâtı engelleyici hislerin kesilmesi itibariyle kurban gibidir.[151]

Oruç iman gibi gizli bir ameldir. Allah'ın oruçluya vadettiği şeyi tasdik etmektir. Allah'ın emrine uyarak bedeni ayakta tutan yeme-içmeyi terk etmektir. Oruç bedenin bütün organlarını etkiler. Beden akşama kadar aç ve susuz kaldığı için hafif bir zafiyet oluşur. Akşam iftar etmek, oruçluyu bu zafiyetten kurtarır ve bedene tekrar kuvvet gelir. Tıpkı güçsüz düşen fakirin zekât malı ile kuvvet kazanması gibi beden de iftardan alacağı kuvvete muhtaçtır. Oruçta yeme-içme ve cinsel ilişkinin haram olmasının yanı sıra niyet, huşu ve hudû da vardır. Namazdan çıktıktan sonra yeme içme ve cinsel ilişkinin helal olması gibi oruçlu da iftar ettiği andan itibaren sanki selam vererek namazdan çıkan kişi gibidir. Oruç kalbin ıslahıdır. Beyt-i atik/Kâbe mesabesinde olan kalp bedenin, ruhânî ve hayvânî ruhun merkezidir. Kâbe ise yeryüzünün aslı ve merkezidir. Yeryüzünün bütün özelliklerini kâmil bir şekilde kendisinde toplamıştır. Oruç insandaki hayvanî dürtülerin merkezi olan şehevî güçleri sakinleştirir. Oruç sayesinde hayvani kuvvenin kanı akıtılır, şehevî kuvve asil ruhun emrine girerek ibadette, hakkın hükümlerini yerine getirmede ve yasaklardan kaçınmada ona yardımcı olur. Bütün bu açıklamalar orucun manevî bir cihad olduğunu da ortaya koyar.[152]

Haccın da diğer ibadetlerle sıkı bir münasebeti vardır. Hac ile iman arasındaki nispet açıktır. Namaz gibi hacda da şartlar, rükünler, fiiller, tahrim ve tahlil vardır. Mesela hacda Arafat'ta durmak rükün olduğu gibi namazda da Kâbe'ye yönelerek durmak rükündür. Ayrıca Hz. Peygamber (sav): *"Kâbe'yi tavaf namazdır."*[153] buyurmuştur. Hacda da oruçta da cinsel münasebet yoktur. Hac ile orucun, sadakanın ve kurbanın münasebetine şu ayet delildir: *"İçinizden her kim hacda hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da*

---

151 Karataş, 118 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 72.

152 Karataş, 119 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 72,73.

153 Nesâî, *"Menâsikü'l-Hac"*, 40; ed-Dârimi,Abdullah b. Abdurrahman, *Sünen-i Dârimî*, II,1166,Hadis no:1847.

kurban kesmesi gerekir."[154] Tavafta remel ve ıztıba, sa'yda hervele, Mina'da şeytan taşlama fiillerinde cihada açıkça; nefis ile mücahedeye ise kapalı olarak işaret vardır.[155]

Cihad imandan kaynaklanan, namaz gibi bedenle yapılan, niyet edip huşu içinde ifa edilen bir ibadettir. Cihad canı Allah için vermeyi göze almaktır. Cihad insanı, bütünüyle dünyaya meyledip onun zevklerine dalmak suretiyle, Hakkı unutmaktan alıkoyar. Cihad Allah'a yöneliştir. Nefisleri ve malları feda ederek Allah'a ulaşmaktır. Cihad nefsin kanını akıtmak ve onu Allah yolunda tehlikelere sürmektir. Cihad, fasit şeylere ve nefsani lezzetlere nefsin ilgisini kesmektir. Cihad sırf Allah için olur. Mücahid, yolunda kanını akıtmak için kendini Allah'a arz eder. Böylece Allah'a yükselme yolunda hayvanî ruh, ruhani ruha yardım eder. Mücahid kendini feda ederek Allah'ın huzuruna çıkar.[156]

Kurban kesmek imanın eseridir. Kurban Allah'ın emrini idrak ederek, niyet ve huşu ile kesilir. Kurbanda zekâtta olduğu gibi fakiri görüp gözetmek vardır. Kurban kesen kişi fakirin hakkına elini uzatmaktan kendisini tutar. Kurban, fakirlerin kalplerini tavaf etmek gibidir. Kurban Allah için nefsin kanını akıtmaya bedel hayvan kanı akıtmaktır.[157]

3.7. Varlık Mertebeleri ve İbadetlerle Münasebeti

Allah'tan başka her şey, mahiyetleri itibariyle mümkün varlıklardır. Var olmak için her an kendilerinin var olmasını tercih edecek bir müreccihe muhtaçtırlar. Allah mümkün varlıkları her an yeniden yaratmaktadır. Bu süreç, mümkün varlıklara verilen ecelin gelmesine kadar devam eder. Her dem yeniden yaratışın şehadet âleminde gözle görülmemesi, eskiye bedel yaratılan şeyin, eskinin şeklen benzeri olması dolayısıyladır. Mesela akan bir nehirdeki suyun daima aynı su olduğunu görürüz. Bu, o nehirde akan suların hep birbirine benzemesi nedeniyledir. Hâlbuki bir nehirden aynı su iki defa akmaz. Kur'an'daki şu ayet buna işaret eder: *"Doğrusu onlar yeniden yaratılış*

---

154 Bakara,2/196.

155 Karataş, "Kadı Burhâneddin'in İksîru's-Seâdât fî Esrâri'l- İbâdât Adlı Eserinin Tahkiki ve İslam Hukuku Açısından Tahlili", 120 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s.74.

156 Karataş, 120–21 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 74.

157 Karataş, 121 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 75.

konusunda şüphe içindedirler."[158]Kâinatın her an yeniden yaratılış serüveni beş âlem/hazret (Hazerât-ı hamse) ile sınırlandırılmıştır. Bu beş âlemin birincisi gayb âlemidir. Gayb âleminin karşılığı şehadet âlemidir. Gayb âlemini ruhlar âlemi takip eder. Ruhlar âlemi ile şehadet âlemi arasında misâl âlemi vardır. Beşinci âlem bu dört âlemi kendisinde toplayan insanlık âlemidir (hazret-i insaniye).

Yaratılışın serüveni işte bu beş âleme irca edildiği için de günlük namaz beş vakit olarak farz kılınmıştır. Beş âlem ile günlük beş vakit namaz arasında münasebet olduğu gibi yedi ilâhî ismin dört rüknü de beş vakit namaz ve diğer namazlarla münasebet halindedir. Günlük, haftalık ve yıllık namazların bu münasebeti şu şekildedir: Günlük namazlar el-İlme, Cuma namazı el-Hayata, Ramazan Bayramı namazı el-Kudrete, Kurban Bayramı namazı el-İrade ismine bakar.[159]

Yaratılış serüveni işte bu beş âlem içinde deveran ettiği gibi günlük namazlar da beş vakit olarak farz kılınmıştır.[160] Şehadet âleminde zuhur eden şeylerin birbirine benzemesi zaman sebebiyledir. Ancak bazı zamanlar diğerlerine nispetle daha şerefli, daha kapsamlı ve daha kâmil olur. Mesela cuma günü, bayram günleri, ramazan geceleri -özellikle kadir gecesi- aşure günü ve şâban ayının on beşinci gecesi gibi. Bütün bu özel zamanlarda zuhur eden yeni yaratılışlar (halkı cedîd) daha şereflidir. Dolayısıyla onlarda yapılan ibadetler de -eğer denk gelirse- o andaki yeni yaratılışın şükrüdür. Zaman için geçerli olan bu hakikat mekânlar için de geçerli olduğu için bazı mekânlar diğerlerinden daha şereflidir. O mekânda yaşayanlar, o mekânın şerefinden istifade edebilirler.[161] Mesela; mescitlerin dışındaki yerlere göre mescitler daha şereflidir. Mescid-i Aksa diğer mescitlere göre daha şerefli, Mescid-i Nebî ise Mescid-i Aksaya göre daha şerefli, Mescid-i Haram da Mescid-i Nebîye göre daha şereflidir. Daha sonra açıklanacağı üzere, bu mescitlerde kılınan namaza buraların şerefi tesir eder.[162]

---

158 Kaf, 15.
159 Karataş, "Kadı Burhâneddin'in İksîru's-Seâdât fî Esrâri'l- İbâdât Adlı Eserinin Tahkiki ve İslam Hukuku Açısından Tahlili", 122 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 76,77.
160 Karataş, 122 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 76,77.
161 Karataş, 122 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 76.
162 Karataş, 123 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 76.

Kadı Burhâneddin'e göre her ibadetin beş âlemden biri ile doğrudan münasebeti vardır. Aynı şekilde beş âlemin de kendi içinde bazısının bazısına açık etkisi vardır. Bu nedenle; gayb âlemi ruhlar âlemine, ruhlar âlemi misâl âlemine, misâl âlemi şehadet âlemine etki eder. İnsan-ı kâmil hazreti ise bütün âlemleri kuşatan dolayısıyla hepsine etki edebilen bir hazrettir.[163]

Oruç ruhlar âlemine uygun bir ibadettir. Ruh ile orucun sıkı bir münasebeti vardır. İnsan, nefsinin şehevî arzularını tutarak ve yeme-içme gibi alıştığı şeyleri terk ederek manen temizlenir ve ruhânîleşir. Oruç insanı kesret âleminden vahdet âlemine doğru çeker. Ruh oruçla güçlenir ve Allah'a itaate alışır. Cansız bir şeyin ruh ile canlanması gibi oruç da insanı manen canlandırır. Oruçlunun sahuru ve iftarı ibadete dahildir. Ramazan'ın ve orucun bereketi ile Ramazan Bayramı günlerinde yiyip içmek de ibadet olmuştur. Ramazan'ın ruhaniyeti olmasaydı insanın yeme-içmesi ibadete dönüşemezdi. Oruç kesret âleminin riya gibi bazı ahkâmından etkilenmez. *"Oruç benim içindir ve onun ecrini de ben veririm."*[164] kutsi hadisi buna işaret etmektedir.[165]

İnsanı oluşturan tabiî ve unsûrî şeyler zahirî yapıları itibariyle değil, insana nispetleri dolayısıyla önemlidir. Bundan dolayı insana, hakikatlerine uygun amellerle Allah'a şükretmesi emredilmiştir. Allah'a şükrün en kapsamlı ifadesi de namazdır. Müslüman, akıllı ve diri olduğu müddetçe namaz kılmakla yükümlüdür. Felekler ve Dünya döndükçe bu yükümlülük devam eder. Günler, haftalar ve senelerin oluşması feleklere bağlı olduğu gibi günlük beş vakit, haftalık cuma ve yıllık iki bayram namazları da felekler ve zaman ile irtibatlıdır. Namaz misâl âlemine bakar.[166] Bu itibarla namaz için câmiye/cemaate yürümek sevap olmuştur.[167]

Hac gayb âleminin hükmü altındadır. Zira Kâbe'nin güzelliği de onu ziyaret etme emri de akılla anlaşılacak bir şey değildir. Bazı sahabelerin Hacerü'l-esved'i öptüklerinde;*"Sen bir taşsın, insana fayda ve zarar vermezsin.*

---

163 Karataş, 123 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 117.

164 Buharî, "*Savm*" 2, 9; Müslim, "*Sıyam*", 163.

165 Karataş, "Kadı Burhâneddin'in İksîru's-Seâdât fî Esrâri'l- İbâdât Adlı Eserinin Tahkiki ve İslam Hukuku Açısından Tahlili", 123 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 54.

166 Karataş, 123 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 53,54.

167 Müslim, "*Mesâcid*" 282; Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 117.

Eğer Rasulullah'ın seni öptüğünü görmeseydim, ben de seni öpmezdim"[168] demeleri, bazı sahabelerin de *"Ey Mekke, sen ancak kuru bir vadisin, ancak diğer beldeler üzerine Allah seni şereflendirdi"*[169] sözleri buna işarettir. Hac, Allah ve Resulünün sözlerine iman etmeye çağrıdır. İşte bu gibi nedenlerle Mekke gaybın izlerinin en fazla hissedildiği yer olmuştur.[170]

Cihat insaniyet mertebesine layık bir ibadettir. Cihat Allah'a imanı ve İslam'ı sevmek, küfür ve inkara buğz etmek ve bunun için gerekirse canı feda etmektir. Cihat Allah için dünya nimetlerini ve süsünü terk emek, şehvet ve öfke kuvvetini yerli yerince kullanmaktır.[171] Cihat kahır suretinde rahmettir. İnsanların iman ve İslam ile şereflenmesine vesiledir. Cihat, bereket ve sevap olarak aklın hem idrak ettiği hem de edemediği kapsam ve özellikte olan bir ibadettir.[172]

Kadı Burhaneddin burada beş âlemden dördünü ve onların mazharlarını zikretmiş ama şehadet âlemini ve onun mazharı olan ibadeti zikretmemiştir. Müellifin düşüncelerinin izini sürdüğümüzde bu hazretin hükmü altında olan ibadet ya kurban ya da zekât olacaktır. İbadetlerin kendi içindeki hiyerarşisini göz önünde bulundurursak, zekât farz olma yönü itibariyle kurbandan daha önceliklidir. O halde zikredilmeyen şehadet âleminin hükmü altında olan ibadetin zekât olduğunu söylemek mümkün olabilir.

3.8. Harfler ve İbadetlerle Münasebeti

Kadı Burhâneddin'e göre ibadetlerle onların isimleri arasında isim müsemma ilişkisi olduğu gibi bu isimleri oluşturan harflerin telaffuz edilip edilmemesi itibariyle de bazı yorumlar yapmak mümkündür. Bazı ibadetlerin güzel yönü açık, bazı ibadetlerin güzel yönü ise gizlidir. İşin tabiatı böyle olduğu için ibadetlerdeki güzelliğin mahiyetlerine göre açık veya gizli olması da tabiidir. İbadetlere isim olan harflerin terkibi tesadüfî değil kastîdir. Bu

---

168 Buhari, "*Hac*",50; Müslim, "*Hac*", 248; Nesaî, "*Menâsik*", 147; İbn Mâce, "*Menâsik*", 27.

169 Alaüddin Abdülazîz b Ahmed b Muhammed Abdülazîz el-Buhari, *Keşfü'l-esrar an Usuli Fahrülislam el-Pezdevi = Keşfü'l-esrar fi şerhi Usuli'l-Pezdevi*, c. 1 (Dârü'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1997), 277.

170 Karataş, "Kadı Burhâneddin'in İksîru's-Seâdât fî Esrâri'l- İbâdât Adlı Eserinin Tahkiki ve İslam Hukuku Açısından Tahlili", 124 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 117.

171 Karataş, 124 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 56.

172 Karataş, 125 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 56.

kasıt isimlerin anlamlarında görülebilir. Meselâ, iman kelimesi telaffuz edildiğinde bütün harfler her zaman açıkça ortaya çıkar. Bu da imanın güzellik yönünün açık olduğuna işarettir. Zaten imandan beklenen de eserleriyle açığa çıkmasıdır. Bu nedenle dil ile ikrar etmek imanın rükünlerinden biri olmuştur.[173] Müellif namaz, oruç, zekât, hac, cihat ve kurban ibadetleri ile ilgili; bu ibadetlerin harflerinin telaffuz edildiğinde açık veya gizli olması üzerinden de bazı yorumlar yapmıştır. Mesela farz namazların açıktan ve cemaatle kılınması ile nafile namazların gizli kılınmasının; "salat" kelimesindeki kimi harflerin açık/zahir kimi harflerin de sessiz/sâmit olması ile ilgilisi vardır. Diğer ibadetlere isim olan kelimeler ile bu ibadetlerin bazı yönleri de bu açıdan irtibatlıdır. Zekât açıktan verilebilir. Bununla beraber fakirin ihtiyacını karşılamak için sadakaların gizli verilmesi güzeldir. Orucun güzelliği onun gizliliğindedir. Ramazan orucu tutan kimsenin gerektiğinde bunu ifade etmesi caiz iken, nafileleri ilan etmek hoş karşılanmamıştır. Haccın edasında açık bir güzellik olmakla beraber haccın birçok menasikinin güzelliği gizlidir. Kurban ve cihat ibadetinde de açık ve gizli güzellikler vardır.[174]

Sonuç

Allah'ın emirlerinde maksat ve hikmet aramak insanoğlunun merak ettiği şeylerdendir. İnsanoğlunun anlam arayışı, olay ve olguların sebep, hikmet ve maksatları üzerine düşünmesi, yaşamını fayda sağlamak ve zararı savmaya çalışmak üzerine kurması gibi fıtrî eğilimleri ibadetlerin sırları ve hikmetleri üzerinde kafa yormasına da sebep olmuştur. Bu itibarla ibadetlerin sırları ve hikmetlerine dair eserler vücuda gelmiştir. *İksîrü's-seâdât fî esrâri'l-İbâdât* bu alanda yazılan eserlerden biridir. Kadı Burhaneddin bu eserinde varlık, varlığın hiyerarşisi ve varlığın hikmetlerini ibadetlerin sırlarını izah etmek için ele almıştır. Eserde ibadetlerin sırlarına dair yapılan izahlar vahdet-i vücutçu bir perspektifi göstermektedir. İbadetler ile bütün bir mevcûdât arasında kurulan bağlantılar; gayb, ruhlar, misal, şehadet ve insan-ı kâmil hazreti ve ilahi isim ve sıfatlar ile ibadetlerin bağlantıları olduğu düşünülmüştür. Cennet nimetleri, dört unsur, insanın yapısı ve tabiat ile

173 Karataş, 126 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 118.
174 Karataş, 127 Krş. "a.g.e" Arapça kısım, s. 118.

ibadetler arasında kurulan bağlantılar ufuk açıcıdır. Ayrıca ibadetlere isim olan kelimelerin harflerinin telaffuz edilirken açığa çıkıp çıkmaması ile o ibadetlerin güzelliğinin açık veya kapalı olması arasında irtibat olduğu düşüncesi spekülatif olmakla beraber dikkat çekici bulunmuştur.

Kadı Burhâneddin kâinattaki her şeyin birbiri ile irtibatlı olduğunu söylemiştir. Varlık mertebeler halinde mevcut olup her mertebe kendisinin altında olan şeylerin özelliklerini ve hakikatlerini kendi bünyesinde toplar. İnsan ise bütün mahlûkatın özelliklerini kendisinde toplamıştır. Bir yönüyle tabiatın bir parçası olan insanın yapacağı kuşatıcı ameller sayesinde kendisi ve yeryüzü ıslah olur. Mümin Allah'a kulluk ettiği zaman, O'nun güzel isimleri ile ahlaklanır. Bu vesileyle halinde, fiilinde, sözünde İslam üzere olan o müminin hâlinden, fiilinden, sözünden Allah cennetler inşa eder. Kuranda tasvir edilen cennette dört unsurun ve üç müvellidâtın form değiştirmek suretiyle var olacağını anlamak mümkündür.

Kadı Burhâneddin'e göre İnsan, fıtratı ve yaşam şartları dolayısıyla itidalini kaybedebilir. İnsanın olgunlaşması ilim, hayat, cömertlik, adalet, irade, kudret ve kelam sıfatlarının mazharı olan iman, namaz, zekât, oruç, hac, cihad ve kurban ibadetleri vesilesi ile mümkün olur. İlim sıfatının mazharı ve kalbin ameli olan iman tüm ibadetlerin kabul edilmesinin temel şartıdır. Günde beş vakit namaz kılan bir Müslümanın, bu ibadetin beş âlem ile olan münasebeti sayesinde, hem urûcî[175] hem de rucûî[176] olarak kemal mertebelerini kat etmesi mümkündür. Ona göre bu, insaniyet mertebesinden başka bir mertebe için söz konusu olmayan çok özel bir imkandır. Böylece insanın yaratılışının özü ortaya çıkabilecektir.

İnsanı itidalden çıkaran çeşitli iç ve dış müessirleri kırmak ibadet sayesinde mümkün olabilir. Bunlardan benlik, kibir ve ucbu kırıp nefsi terbiye etmek için oruç, insanı mala daha fazla meyilden kurtarmak için zekât, diğer ibadetlerle izalesi mümkün olmayan sapmaları gidermek için de hac farz kılınmıştır. Çünkü bu ibadette zamanın ve mekânın şerefine, zatî ve sebebî şeref de eklenmektedir. Kurban hem kurban kesen kişi için hem de bütün bir toplum için pek çok faydaları bünyesinde barındıran bir ibadettir. Cihad

---

175 İbadetin insandan Allah'a yükselmesi, ya da insanın Allah'a yükselmesidir.
176 Emrin Allah'tan âleme dönmesidir.

kişiyi Hak yolda tutmak, malı ve canı Hak yolunda harcamaktır. Cihad ederek ölmek hayattır. Müslümanın ve İslam'ın şerefini yükseltmektir. Cihat ibadeti özellikleri ve kapsamıyla çok şerefli ve kâmil bir ibadettir.

Yaratılışın amacı Allah'ı bilip tanımak, O'na yönelmek ve kulluk etmektir. Kulluğun en güzel şekli ise ibadettir. Manevi kirlerden arınarak ahlaki zaafları gidermek ve tutarlı, dengeli, huzurlu bir yaşam için ibadetler en etkili vasıtalardır. Kur'an-ı Kerim'de namazın ve mali ibadetlerin, kişiyi hırs, sabırsızlık ve bencillik gibi yıkıcı duyguların etkisinden koruyacağına işaret edilmiştir. Namaz ve orucun kişiyi kötü ve çirkin davranışlardan alıkoyacağını, zekâtın insan tabiatındaki cimrilik ve bencillik eğilimini ıslah edeceğini söylemek mümkündür. Kurban ibadetinin de hem insan psikolojisinde bir denge unsuru olduğu hem de önemli bir sosyoekonomik işleve sahip olduğu düşünülmektedir.

İbadetlerin, kişiyi kötülüklerden uzaklaştırma, toplumsal kaynaşmayı, huzur ve sükûnu sağlama, yoksullara el uzatma gibi dışa akseden olumlu sonuçları vardır. Bu özellikler zekât, hac, kurban, keffaret gibi ibadetlerde daha etkin görülür. Hayatını ibadet eksenli yaşayan insan, yaratıcısı ve kendisiyle barışık, dengeli ve huzurlu biri olur.

Sonuç olarak ibadet, insanın dünyada dengeli bir hayat yaşamasına, ahiret hayatında cennete girmesine ve Allah'a yaklaşmaya vesile olan en temel görevdir. Kur'an-Kerim' kâinattaki her zerrenin Allah'ı tespih ettiğini ifade etmektedir.[177] Yapılan ibadet, kâinatın tespihine dahil olarak, adeta damlanın okyanusa karışması gibi onunla bütünleşir. Ancak bu bütünleşmenin gerçekleşmesi için ibadeti yüksek bir bilinçle yapmak gerekir. Bunun yollarından biri de ibadetlerin sırlarını ve hikmetlerini bilmekten geçer.

Kaynakça

Abdülkerim Özaydın. "Kadı Burhaneddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi: TDV, 2001.

Arabi, Muhyiddin İbn. *Fütuhat-ı Mekkiyye*. Çeviren Ekrem Demirli. 8. baskı. 18 c. Litera Yayıncılık, 2017.

---

177 Bk. Müsebbihat sureleri; Hadid, Haşr, Saff, Cuma, Tegâbün, İsra ve A'lâ Surelerinin ilk ayetleri.

Buhari, Alaüddin Abdülazîz b Ahmed b Muhammed Abdülazîz el-. *Keşfü'l-esrar an Usuli Fahrülislam el-Pezdevi = Keşfü'l-esrar fi şerhi Usuli'l-Pezdevi*. Dârü'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1997.

Burhaneddin, Ahmed Kadi. *Kadı Burhaneddin divanı.* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları; 2244. İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1980.

Chodkiewicz, Michel. *Sahilsiz Bir Umman: Muhyiddin İbn Arabi*. Çeviren Atilla Ataman. 3. baskı. Gelenek Yayıncılık, 2003.

Cürcani, eş-Şerif Ali b Muhammed el-. *et-Ta'rifat.* Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.

Çakmaklıoğlu, M. Mustafa. *İbn Arabi'ye Göre İbadetlerin Manevi Yorumları*. 3. baskı. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.

Daryal, Ali Murat. *Kurban Kesmenin Psikolojik*. 2. baskı. M.ü. İlahiyat Fak. Vakfı, y.y.

Dihlevi, Şah Veliyyullah. *Hüccetullahi'l-Baliğa*. Çeviren Mehmet Erdoğan. 1. baskı. 2 c. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.

Dinç, Emine Nurefşan. "Kadı Burhâneddin'in Tercîhu't-Tavzîh İsimli Eserinin Tahkîki ve Değerlendirilmesi". Thesis, Marmara Üniversitesi, 2009.

Efendi, Ebü'l-Hayr İsamüddin Ahmed Efendi Taşköprüzade Ahmed. *Miftahü's-saade ve misbahü's-siyade fî mevzuati'l-ulum*. Beyrut, 1985.

el-Mevsuatü'l-fıkhiyye. C. 29. ; Kuveyt : Vizaretü'l-Evkaf ve'ş-Şuuni'l-İslâmiyye, 1993.

Esterabadi, Aziz b Erdeşir. *Bezm-u rezm*. Kültür Bakanlığı yayınları; 1203. Ankara : Kültür Bakanlığı, 1990.

Ferhat Koca. *İslam hukukunda ibadet kavramı.* İMVAK kültür yayınları; 1. Çorum : İMVAK, 2000.

Hatice Tören. "Kadı Burhaneddin (Edebî ve Tasavvufî Şahsiyeti)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV, 2001.

Heysemi, Nureddin Ali b Ebî Bekr el-. *Mevâridü'z-zamân ilâ zevâidi İbn Hibbân.* Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, y.y.

İbnü'l-Arabi, Ebû Abdullah Muhyiddin Muhammed b Ali. *el-Fütuhatü'l-Mekkiyye*. Beyrut: Dâru Sâdır, y.y.

İmam Gazali. *İhya-u Ulumiddin*. Çeviren Ahmet Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınları, 2002.

İsfahani, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b Muhammed b Mufaddal Ragıb. *Müfredatu elfazi'l-Kur'ân*. C. Muhammed Seyyid Kilânî. Beyrut: Daru'l-Marife, t.y.

Kahraman, Abdullah. "Darülfünûn Müfredatında Bir Ders: Hikmet-i Teşri' ve Bir Metin". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı 15 (2010): 345–70.

———. *İslam Hukukunda Değişim ve İbadetler*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.

Karagöz, İsmail, Mehmet Canbulat, Fikret Karaman, ve İbrahim Paçacı. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Diyanet İşleri Başkanlığı, 2006.

Karataş, Nizamettin. "Kadı Burhâneddin'in İksîru's-Seâdât fî Esrâri'l- İbâdât Adlı Eserinin Tahkiki ve İslam Hukuku Açısından Tahlili". Basılmamış Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2014.

Manzur, Ebü'l-Fazl Muhammed b Mükerrem b Ali el-Ensârî İbn. *Lisanü'l-Arab*. Beyrut : Dâru Sadır, y.y.

Münavi, Zeynüddin Muhammed Abdürrauf b Tacilarifin b Ali. *Feyzü'l-kadir şerhi'l-Câmii's-sagir*. Beyrut : Dârü'l-Ma'rife, 1938.

Özdirek, Recep. "Candaroğlu İsmâıl Bey'ın Hulvıyyât İsimli İlmihal Kitabında İbadetlerin Fazilet ve Hikmetleri". *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*, sayı 17–18 (2013): 109–25.

Şatıbi. *El-Muvafakat*. Çeviren Mehmet Erdoğan. 4 c. İz Yayıncılık, 1990.

Tehanevi, Muhammed b A'la b Ali el-Faruki el-Hanefi. *Keşşafu ıstılahati'l-fünun.* Beyrut : Dâru Sadır, y.y.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak dini Kur'ân dili : Türkçe tefsir.* 9 c. İstanbul: Eser Kitabevi, y.y.

Yücel, Yaşar. *Kadı Burhaneddin.* Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları; 755. Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987.